Cult Islam Archit Urban, 2026; 11 (1): 81-114

Tabriz Islamic Art University 1999

CULTURE OF ISLAMIC ARCHITECTURE AND URBANISM

DOI : http://dx.doi.org/10.66224/ciauj.11.1.668

The Culture of Islamic Architecture & Urbanism

Original Paper **Open Access**

Explaining the components of the historical urban landscape of Ahar Bazaar with the approach of promoting a sense of place belonging

Ahad Beheshti Asl[1*], Mohammad Reza Ebrahimi[2]

1. Assistant Professor, Department of Architecture and Urban Planning ring, Technical and Vocational University (TVU), Tehran, Iran
2. M.A. of Restoration and Revitalization of Historic Fabric and Monuments, Department of Architecture and Urban Planning ring, Technical and Vocational University (TVU), Tehran, Iran

Received: 2025/10/08 Accepted: 2026/04/22

Abstract

Historic Urban Landscape (HUL), with its holistic and value-based approach, aims to preserve, develop, and enhance the quality of urban spaces. However, neglect of intangible environmental aspects, such as meaning and cultural significance, has led to visual and experiential anomalies in contemporary cities. Accordingly, the present study employs a mixed-method approach, combining content analysis and logical reasoning, to reinterpret the layers of the historic urban landscape based on expert theories, international documents, and surveys of both specialists and the public, focusing on one of the prominent examples of Islamic Iranian architecture in Ahar—the historic bazaar. The study seeks to derive practical strategies for the semantic revitalization of the bazaar, addressing the gap between its historic and current conditions. To this end, the values identified by researchers within the bazaar area were redefined and analyzed through a researcher-developed questionnaire administered to a purposively selected sample of 88 participants, including shopkeepers, local residents, and citizens. The questionnaire's content validity was confirmed through evaluation by eight experts, while its reliability was controlled using the inconsistency rate ($CR < 0.1$) and entropy index based on field data. The analysis revealed that landscape, cultural, social, and historical-memorial values carried the greatest weight within the bazaar. Expanding these values across the historic urban fabric, open-air commercial corridors extending from the covered bazaar, types of activities and social, commercial, and cultural interactions consistent with the original urban functions, visual qualities of the built environment within the influence zones of historic centers, the original internal street network, and spatially adaptable routes were identified as the primary components shaping the historic urban landscape.

Keywords:

Historic Urban Landscape, Ahar Bazaar, Ahar City, Landscape Layers, Sense of Place, Urban Regeneration

* Corresponding Author: abeheshti@tvu.ac.ir

©2026 by the Authors.This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0 license)
https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0

Introduction

The historic complex of Ahar Bazaar, as a system that provides identity to the urban landscape and urban life, is one of the distinguished achievements of Islamic architecture in Iran. In conjunction with its context and environmental norms, it manifests cultural, historical, social, and economic actions and interactions within society and is considered an influential element in improving and promoting urban life. This architectural complex consists of several covered rows and open arteries along the gates of the old city wall. However, during the twentieth century, particularly in the 1920s, unprincipled interventions associated with modern urban development, such as street construction, altered environmental norms and some architectural structures. As a result, some of its tangible and intangible capacities have been destroyed or seriously threatened.

Materials and Methods

The present study aims to identify and clarify the components and layers constituting the historic urban landscape of Ahar Bazaar, as well as to achieve a comprehensive understanding of its tangible and intangible values, with the goal of enhancing the sense of place. In terms of purpose, the research is applied, and in terms of nature, it is a mixed-method (qualitative–quantitative) descriptive–analytical study.

Value assessment model in the present study, source: authors

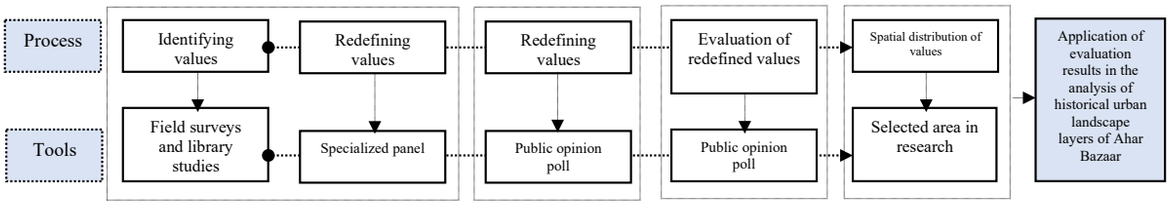

Results

By expanding and adapting the values collected through the questionnaire to the historic urban landscape of Ahar Bazaar, the open commercial arteries along the covered bazaar, the types of social, commercial, and cultural activities and interactions with their original functions in the historic context, the visual effects of the built environment within the influence zone of the city's historic centers, and the original network of internal roads and routes capable of creating spaces and supporting activities were identified as the main elements constituting the historic urban landscape.

Discussion

As mentioned earlier, the questionnaire was used in the present study to redefine the surveyed values. To achieve this, and considering the location of the bazaar, its associated requirements, and the physical characteristics of the area, three route sequences leading to Ahar Bazaar (along the ancient gates of the city wall) were selected as case samples for questionnaire distribution.

Analysis of the questionnaire results showed that landscape value is of greatest importance among users and experts, indicating the prominent role of the bazaar's physical and spatial structure in creating a sense of place. Cultural value ranked second, emphasizing the traditions, social activities, and intangible heritage of the bazaar. This priority highlights the importance of transmitting cultural knowledge and preserving traditional activities in promoting a sense of place. Meanwhile, social and historical-memorial values were assigned approximately equal importance. Social value relates to everyday interactions and the economic

and service functions of the bazaar, whereas historical-memorial value focuses on historical memory and semantic links with past generations. Accordingly, the following layers were identified as the main elements constituting the historic urban landscape.

A - Open commercial arteries along the sites of the old city gates (including the Och Dokanalar row east of the complex, the Aq-Mosque row in the north, and the Sarbazar row southwest of the covered bazaar).

B - Types of social, commercial, and cultural activities and interactions with their original functions in the historic context (primarily service and commercial activities along the three open-route corridors).

C - Visual effects of the built environment within the influence zone of the city's historic centers as mental features and memories derived from the history of the place.

D - The original network of internal roads within the old urban fabric and routes capable of creating spaces and supporting activities.

Accordingly, reforming the physical structure of the study area with emphasis on rereading and preserving historic walls, reviving the symbolic value of the original internal road network of the ancient urban fabric (urban reading patterns), paying attention to monumental elements and features with mental-memory roots, and emphasizing traditions inherited from historical foundations, together with maximum adaptation of the environment to previous uses to preserve the historic character and maximize benefit from the area's cultural atmosphere, are both necessary and important.

Sequencing of open-air commercial rows in Ahar Bazaar

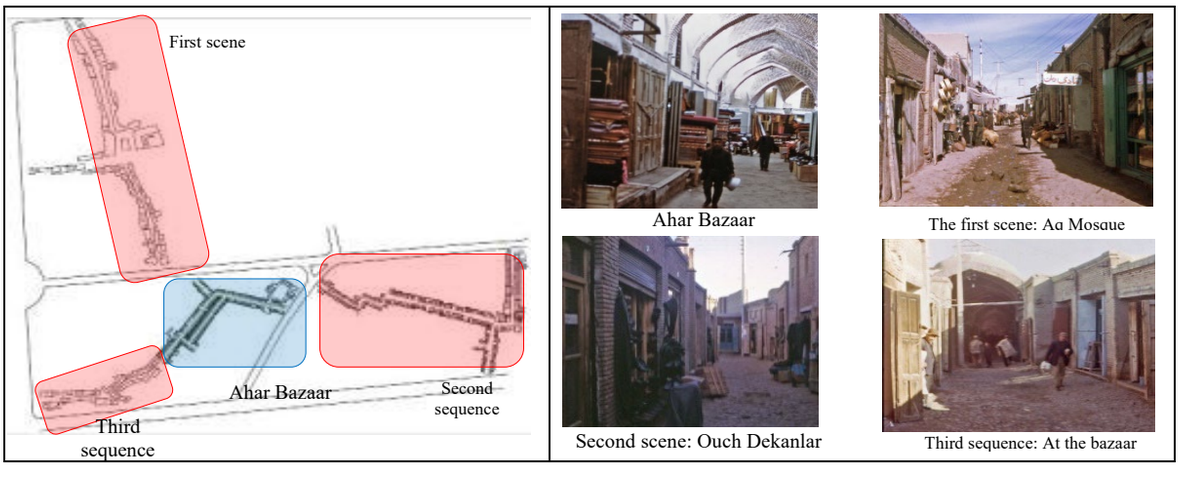

Conclusion

Based on the principles of the historic urban landscape in accordance with the 2011 UNESCO Recommendation, society and culture are interconnected within a historic city and its natural context and are intertwined through various layers. Accordingly, revitalizing the original nature of values within landscape layers enables the regeneration of an attractive urban environment and satisfies the city's psychological need to engage with the past. The findings showed that the historic Ahar Bazaar (including both the covered section and the open commercial streets branching from it), as part of the urban landscape, encompasses landscape, economic, social, cultural, historical-memorial, and sensory values and norms situated within the domains of architectural heritage and social (spiritual) interactions and activities in civil society. Subsequently, the constituent layers of the urban landscape and their capacities derived from the tangible and intangible heritage values of the bazaar were examined through field investigation and qualitative data analysis.

The results were classified into four general categories, as follows:

• Open commercial arteries along the old city gates

• Types of social, commercial, and cultural activities and interactions with their original functions in the historic context

• Visual effects of the built environment within the influence zone of the city's historic centers

• Original network of internal roads within the old urban fabric

Recognizing these layers and applying them simultaneously makes hidden social concepts legible and strengthens the evocative context and identity of the urban environment.

Therefore, policies and executive measures adopted by urban administrators should, while maintaining the authenticity of messages embodied in the form, structure, and environmental connections of the site, also convey substantive values.

Accordingly, the following points should be considered in planning corrective interventions:

• Minimal landscaping within the cultural context of the complex across all three sequences to reread citizens' memory threads and improve visual quality

• Adapting uses to their historic context by modifying the structure and appearance of the site within the first sequence

• Emphasizing preservation of valuable historic walls and creating spaces conducive to stillness within the second sequence to maximize the use of time

• Appropriate wall treatment and alignment of uses with their original context within the first sequence

are among the conceivable solutions.

فرهنگ معماری و شهرسازی اسلامی، ۱۴۰۵؛ ۱۱ (۱) :۱۱۴-۸۱

فرهنگ معماری و شهرسازی اسلامی

DOI : http://dx.doi.org/10.66224/ciauj.11.1.668

مقاله پژوهشی

دسترسی آزاد

تبیین مولفه‌های منظر شهری تاریخی بازار اهر با رویکرد ارتقاء حس تعلق مکانی

احد بهشتی اصل[۱*]، محمدرضا ابراهیمی[۲]

۱. استادیار، گروه مهندسی عمران و معماری، دانشگاه ملی مهارت، تهران، ایران

۲. کارشناسی‌ارشد مرمت ابنیه و بافت‌های تاریخی، گروه مهندسی عمران و معماری، دانشگاه ملی مهارت، تهران، ایران

دریافت: ۱۴۰۴/۷/۱۶ پذیرش: ۱۴۰۵/۲/۲

چکیده

منظر شهری تاریخی (HUL) با رویکردی کل‌نگر و مبتنی بر ارزش‌ها در صدد حفظ، توسعه و درعین‌حال ارتقا کیفیت فضاهای شهری است. لکن امروزه به دلیل بی‌توجهی نسبت به وجوه نرم محیط همچون معنا، ناهنجاری‌های بصری در شهرها دیده می‌شود. براین‌اساس پژوهش حاضر با روش آمیخته و راهبرد تحلیل محتوا و استدلال منطقی به دنبال بازخوانی لایه‌های منظر شهری تاریخی بر مبنای نظریه‌های کارشناسان، اسناد بین‌المللی و نظرسنجی از متخصصین و مردم در بستر یکی از صناعت‌های فاخر معماری اسلامی ایران در شهر اهر، یعنی بازار تاریخی آن است تا از برآیند آنها راهکارهایی عملی برای بازآفرینی معنایی در خصوص گسست میان منظر تاریخی و فعلی بازار اهر ارائه دهد. بدین ترتیب جهت نیل به هدف یاد شده ارزش‌های احصاء شده توسط محققین در محدوده بازار با اخذ پرسش‌نامه محقق ساخته از جامعه آماری ۸۸ نفری از کسبه، ساکنین محدوده و شهروندان که به روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شده بودند؛ بازتعریف و تحلیل محتوا شدند. روایی پرسش‌نامه به روش محتوایی و صوری با کمک ۸ نفر از صاحب‌نظران بررسی و محتوای آن تأیید گردید. همچنین پایایی آن از طریق محاسبه نرخ ناسازگاری ($CR<0.1$) و شاخص آنتروپی کنترل شد. تحلیل نتایج نشان داد: ارزش‌های منظر، فرهنگی، اجتماعی و تاریخی – خاطره‌ای دارای بیشترین وزن در محدوده بازار بودند که با بسط آنها به منظر شهری تاریخی در محدوده بافت تاریخی شهر، شریان‌های تجاری روباز در امتداد بازار سرپوشیده، نوع فعالیت‌ها و تعاملات اجتماعی، تجاری و فرهنگی با کارکرد اولیه خود در بافت تاریخی، جلوه‌های بصری محیط مصنوع در حوزه نفوذ کانون‌های تاریخی مرکز شهر، شبکه راه‌های اصیل داخلی شهر و مسیرهای دارای قابلیت فضاسازی و استقرار فعالیت، به‌عنوان اصلی‌ترین عناصر سازنده منظر شهری تاریخی مورد شناسایی قرار گرفت.

واژگان کلیدی

منظر شهری تاریخی، بازار اهر، شهر اهر، لایه‌های منظر، حس تعلق مکانی، بازآفرینی شهری

* مسئول مکاتبات: abeheshti@tvu.ac.ir

©2026 by the Authors.This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0 license)
https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0

۱. مقدمه

منظر شهری تاریخی (Historic Urban Landscape) به‌عنوان محصول تعامل انسان با محیط کلیتی عینی – ذهنی قلمداد می‌شود. رویکرد فوق در فرایند توسعه شهرهای تاریخی، برآیند و نقطه هم‌پیوند دو دیدگاه کلی بود که در تقابل با هم قرار داشتند. یکی حفاظت صرف بناها و دیگری تغییر و دگرگونی بافت مبتنی بر گذر زمان و نیازهای جدید (علویان‌صدر و همکاران، ۱۴۰۳: ۹۰). بر مدار این سخن منظر شهری در صدد است تعادلی پویا و سازنده میان جریان حفاظت و توسعه برقرار سازد تا خوانشی یکپارچه از متن شهر در حوزه معنا از جانب کاربران صورت پذیرد (اسدپور و همکاران، ۱۴۰۴: ۱۶). برای ایجاد چنین تغییری، رویکرد فوق دارای ساختار چندوجهی، یکپارچه و سیستماتیک بوده که ابعاد مختلف کالبدی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و... را در برمی‌گیرد (Ripp at al, 2025: 4)؛ لذا صرفاً به بخش تاریخی محدود نبوده و به کل شهر تاریخی می‌پردازد. بر این رأی پژوهش حاضر تلاش دارد با کاربست رویکرد منظر شهری تاریخی نسبت به بازخوانی نظام‌مند لایه‌های منظر شهری بازار تاریخی اهر در مرکز بافت قدیم شهر گام بردارد. این بازار از بناهای فاخر و بی‌بدیل در سلسله آثار معماری اسلامی ایرانی است که به‌عنوان عنصری تأثیرگذار در بهبود و ارتقا نظام حیات شهری مطرح می‌باشد. مع‌الوصف، وجود کانون‌های مهم تاریخی، گردشگری و فرهنگی در جوار بازار سرپوشیده و حریم راسته‌های روباز بازار همچون باروی قدیمی شهر (قلعه‌قاپوسی)، دروازه‌های شهر و... اهمیت تأثیرگذاری مجموعه در منظر شهری و لزوم بازخوانی ادراکات حسی شهروندان در مکان مذکور را یادآور می‌شود. چراکه وجود این حس در فضاهای شهری در واقع موجب شکل‌گیری رابطه‌ای خاص بین فرد و محیط می‌گردد که همواره از آن به‌عنوان، یکی از مهم‌ترین عوامل برای تداوم پایداری، هم از منظر کالبدی و هم از منظر معنایی در بافت قدیم شهر یاد می‌شود (بهشتی‌اصل، ابراهیمی، ۱۴۰۰: ۱۱۵). لکن همان‌طور که پیش‌تر ذکر آن رفت، چالش‌های جریان توسعه شهری ناشی از رویکرد مدرنیسم به‌صورت واضح از اوایل دهه ۲۰ شمسی در شهر اهر به دلیل عدم ثبات در مدیریت تغییر (به‌صورت محافظه‌کارانه و ایستا) و تحت‌تأثیر فرایندهای نوین شهری همچون خیابان‌کشی‌ها، حریم و کالبد اثر یاد شده دچار خدشه گشته و ضمن آسیب به موجودیت بنا سبب گسست معنایی در انسجام منظر ملموس و ناملموس مجموعه بازار اهر شده و موجب گشته این‌گونه از بناها که درگذشته بر اساس ویژگی‌های یادمانی خود به شهر هویت می‌بخشیدند، اکنون در درجه دوم اهمیت قرار گیرند؛ زیرا دیگر مرتفع‌ترین بناهای شهر نیستند و اثر مستقیم آنها بر مردم در حال تضعیف است و با ازدست‌دادن مقیاس مناسب خود دررابطه‌با شهر، عملکرد یا نشانه ذهنی آنها روبه‌زوال است (وحدتی اصل، ۱۳۸۰: ۳). بر این مبنا آنچه محیط شهری در محدوده یاد شده ارائه می‌دهد با آنچه شهروند در حیات اجتماعی خود (رشته‌های خاطره‌ای) از آن طلب می‌نماید ناسازگار می‌باشد. فلذا بازاندیشی کاملی در این حوزه جهت نجات‌بخشی آن احساس می‌شود. براین‌اساس جهت بازخوانی لایه‌ها و بازاندیشی یاد شده جهت سازمان‌دهی و مدیریت منظر شهری، شناخت مؤلفه‌های اصلی مؤثر بر تعمیق مفاهیم و ارزش‌های ملموس و ناملموس در منظر شهر امری مهم می‌نماید. در این باره پرسش‌های پژوهش به شرح زیر طرح می‌شوند:

۱. ارزش‌های مترتب شده بر مجموعه بازار اهر (حدفاصل بازار سرپوشیده تا انتهای مسیرهای کاروان‌رو تاریخی در بافت قدیمی شهر) به‌عنوان پیش‌زمینه بازخوانی لایه‌های منظر شهری تاریخی کدام‌ها هستند؟

۲. مهم‌ترین لایه‌های سازنده منظر شهری تاریخی بازار اهر در روند تکوین و توسعه آن بر مبنای توصیه‌نامه ۲۰۱۱ یونسکو کدام‌ها می‌باشند؟

برای پاسخ به این سؤالات با استفاده از تحلیل محتوا و استدلال منطقی از جمع‌بندی منابع اسنادی و نیز نتایج پرسش‌نامه استفاده گردید و در مرحله بعد از اسناد مستدل همچون تصاویر هوایی، نقشه‌ها، کاوش‌های میدانی به همراه دستورالعمل‌ها و توصیه‌نامه‌های بین‌المللی به‌صورت تحلیلی بهره گرفته شد تا از خلال آن بسیاری از جزئیات معمارانه مستتر آن ذیل ارزش‌هایی که در ادامه احصاء گردیده در اذهان عمومی بروز یابد. به نظر می‌رسد بازار اهر همان‌گونه که در دوران متقدم (همچون عهد قاجار) نقش یک بازار تولیدی منطقه‌ای را در ارتباط‌دهی دارالسلطنه تبریز و اردبیل را ایفا می‌کرد (شفیع‌زاده، ابراهیمی، ۱۳۹۵: ۱۹) و همچنین عامل مؤثری در رونق حیات اجتماعی شهر بود؛ با بازآفرینی محیطی و عملکردی به همراه اصلاح ساختار و سیمای مکان – با تأکید بر نقش خاطره جمعی شهروندان – می‌تواند به ارتقای پایداری فضایی شهر و تقویت حس تعلق مکانی منجر شود.

۲. پیشینه و مبانی نظری پژوهش

۲-۱. پیشینه تحقیق

در مورد پیشینه پژوهش، آنچه به طور صریح قابل ادعا می‌باشد؛ آن است که پژوهشگران حوزه مطالعات معماری در دوره معاصر اقبال چندانی به بررسی این اثر نشان نداده‌اند و ضعف اسنادی درباره آن مشهود می‌باشد. لکن تنها پژوهش معتبری که به‌صورت مستقل در یک دهه اخیر به تحریر درآمده مقاله‌ای با عنوان "بازشناسی تحولات معماری در مجموعه تاریخی بازار اهر" از شفیع‌زاده و ابراهیمی (۱۳۹۵) است که معطوف به تبیین دلایل پیدایی بازار و روند گسترش آن در شهر اهر (تحولات کالبدی) بوده و به‌صورت جامع آن را توضیح می‌دهد؛ اما در مورد منظر تاریخی و شهری، حرائم میراثی، حس تعلق مکان، خاطره جمعی و... اشاره‌ای به میان نیامده است. در منابع متقدم نیز همچون بایبوردی (۱۳۴۱)، دیباج (۱۳۳۴)، ترابی طباطبایی (۱۳۸۴) و... معرفی اثر و شرح برخی تزئینات وابسته آن مطرح بوده است؛ لذا در خصوص کمیت و کیفیت منظر شهری و تحلیل لایه‌های آن در بازار اهر منابع چندانی در دست نیست. لکن در زمینه مفهوم منظر تاریخی و رویکردهای آن در حوزه شهری، حس تعلق مکانی و خاطره جمعی محیط به آثار و اسناد متعدد برمی‌خوریم که هر کدام برآیندی از ابعاد دانش منظر و موید مفهوم بین‌رشته‌ای بودن آن می‌باشد. مهم‌ترین سند در این حوزه مربوط به توصیه‌نامه ۲۰۱۱ یونسکو در خصوص منظر شهری تاریخی (HUL) می‌باشد البته اشاره به این نکته ضروری می‌نماید که منظر شهری تاریخی جزء تعاریف نوین میراث جهانی است که در یادداشت ۲۰۰۵م وین بر میراث جهانی و معماری معاصر مطرح شد (اندرودی، تقی‌پور انواری، ۱۳۹۷: ۷۶) و در سال ۲۰۱۱ دستورالعمل مربوط به آن تدوین گردید (شکل ۱). توصیه‌نامه مذکور با ارائه دستورالعمل‌هایی در خصوص شناخت و حفاظت میراث شهری، مدیریت مناطق تاریخی در بستر شهری با درنظرگرفتن رابطهٔ متقابل میان آن‌ها ذیل ویژگی‌های کالبدی، مؤثرات محیط طبیعی و ارزش‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی آن‌ها، برای الگوهای توسعه پایدار شهری، رویکردی منظری پیشنهاد می‌کند[1]. این رویکرد، منطقه شهری تاریخی را نتیجه یک فرایند «لایه‌بندی تاریخی» مداوم می‌داند و پیشنهاد می‌کند که برنامه‌های حفاظت و مدیریت، باید این فرایند پویا را به رسمیت بشناسند (Cai & Nasu, 2025: 573) (شکل ۱).

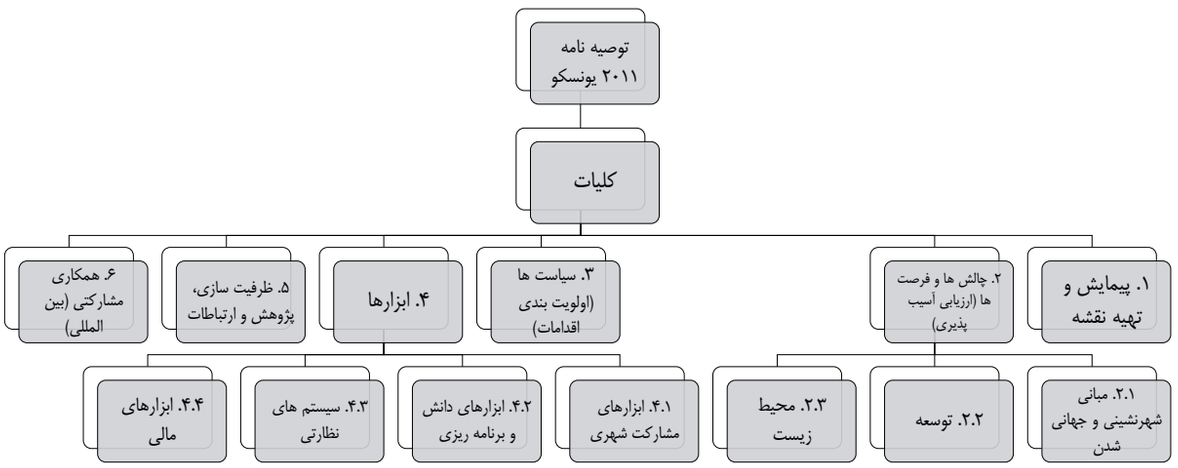

شکل ۱. ساختار کلی توصیه‌نامه ۲۰۱۱ یونسکو

Figure 1. General structure of the 2011 UNESCO Recommendation

در ادامه و در سال ۲۰۱۷م، Boudrin and Oers در کتابی با عنوان "منظر شهری تاریخی، مدیریت میراث در قرن شهری" ضمن واکاوی در تعاریف و اصول شش‌گانه توصیه‌نامه ۲۰۱۱ یونسکو، به‌صورت جامع به تشریح رویکرد منظر شهری تاریخی پرداخته‌اند (Boudrin and Oers, 2017). Roders & Bandarin در سال ۲۰۱۹م، با جمع‌آوری تجارب اجرای رویکرد منظر شهری تاریخی در ۲۸ شهر ثبت شده در فهرست میراث جهانی یونسکو، و بازخوردهای حاصله را در اثری به نام "تغییر شکل حفاظت شهری: رویکرد منظر شهری تاریخی در عمل" ارائه داده‌اند (Roders & Bandarin, 2019). همچنین در اثری دیگر در "کتابچه راهنما در مورد مناظر شهری تاریخی در آسیا و اقیانوسیه" اثر Silva (2020)، نویسنده کوشیده است به موضوع تعادل در مدیریت میراث شهری بپردازد. به‌طوری که با نگاهی انتقادی به مفهوم HUL، مدیریت جامع میراث شهری را از طریق بررسی چشم‌اندازها و تجربیات بازسازی شهری با کاربست پارامترهایی همچون بوم فرهنگی، خاطره جمعی، تنوع اجتماعی، حس مکان در زیست‌پذیری پایدار و نیز توجه به رویکردهای اجتماعی و اقتصادی در حفاظت از مناظر تاریخی دنبال می‌کند (Silva, 2020).

از دیگر سو، یکی از پارامترهای تأثیرگذار در منظر شهری به مناطق و میراث کهن و تاریخی برمی‌گردد که خاطرات گذشته و ادراک حس تعلق مکانی از طریق آنها بازگو می‌شود. بر این رأی، دررابطه‌با ارتباط منظر شهری و خاطرات جمعی Rachel (2013) در پژوهشی بیان می‌دارد، میان منظر شهری و خاطرات ارتباط تنگاتنگی وجود دارد. بدین‌گونه که خاطره فردی و جمعی، شهری را تشکیل می‌دهند که ما در آن زندگی می‌کنیم. به بیانی دیگر برای مردم محلی، آثار تاریخی تعریف خصوصیات فرهنگی و میراث آنها است (Rachel et al, 2013). دراین‌رابطه موذنی خوراسگانی و حقیقت‌بین در پژوهشی با عنوان " تبیین ویژگی‌های کاربردی منظر در بازآفرینی بافت‌های تاریخی" چنین آورده است که نگاه منظرین به‌عنوان رویکردی نوین در احیا و بازآفرینی بافت‌های تاریخی (به‌مثابه مکان) می‌تواند به حفاظت از ارزش‌های ملموس و ناملموس این مکان‌ها و تداوم حیاتشان کمک کند و البته در مقیاسی کلان‌تر، حفاظت از روایت تاریخ شهر را موجب شود. این مهم می‌تواند در افزایش حس تعلق شهروندان به شهر مؤثر باشد.

تحقیقات در حوزه فوق، عمدتاً در پی ارائه الگوهای هویتی جامعه متأثر از هنجارهای محیطی (عمدتاً

مصنـــوع) در جـــوار میـــراث ملمـــوس و ناملمـــوس بوده و به‌صورت چندوجـــهی ویژگی‌های بصـــری و کالبدی آثار را موردتوجـــه قرار می‌دهد. براین‌اســـاس عمـــده پژوهش‌های داخـــلی و خـــارجی در بازخـــوانی مفهـــومی و یـــا کالبدی موضـــوع پژوهش به طور اجمالی در دودســـته به شـــرح زیر می‌باشـــد (جدول ۱):

جدول ۱. اهم پژوهش‌های صورت‌گرفته در حوزه پیشینه تحقیق حاضر

Table 1. Major research conducted in the background area of the present study

نویسنده	سال	محدوده پژوهش
منابع در مورد کالبد بازار اهر		
شفیع‌زاده و ابراهیمی	1395	بررسی نحوه شکل‌گیری و روند توسعه مجموعه
مشکور	1349	معرفی کالبدی مجموعه
ترابی‌طباطبایی	1384	معرفی مجموعه و تزئینات وابسته
دیباج	1334	معرفی مجموعه و تزئینات وابسته
کارنگ	1355	معرفی کالبدی مجموعه
بایبوردی	1341	معرفی مجموعه و موقوفات آن
منابع در مورد منظر شهری و رشته‌های خاطره‌ای		
اسدپور و همکاران	1404	بازخوانی معنا در منظر تاریخی در شهر معاصر در مقایسه با شهر تاریخی با شناسایی مؤلفه‌های مؤثر در آن
علویان صدر و همکاران	1403	واکاوی در حوزه شناخت مؤلفه‌های منظر شهری تاریخی از طریق بررسی سیستماتیک ساختار فضایی شهر با کاربست الگوهای حفاظت و توسعه
ذبیح‌زاده و همکاران	1403	واکاوی حول ارائه راهکارهای حفاظتی مجموعه تاریخی بازار تبریز مبتنی بر ارزش‌های مستتر در کالبد میراث معماری
موذنی‌خوراسگانی و حقیقت بین	1402	بازخوانی راهکارهای عملی بازآفرینی پایدار بافت‌های تاریخی به کمک طراحی منظر
جعفرپورناصر	1401	تبیین اهداف و آموزه‌های درونی رویکرد HUL در دوسطح مفهومی و واقعیت عینی و نقدی بر مدیریت تغییر
بایبوردی و همکاران	1401	تبیین لایه‌های تاریخی منظر تاریخی ارسن مجموعه شیخ شهاب‌الدین جهت احیاء حریم مجموعه
اسماعیل‌دخت و همکاران	1400	واکاوی حول چالش‌های موجود در اجرای برنامه‌های توسعه‌ای کیفی در منظر شهر معاصر
بهشتی اصل، ابراهیمی	1400	تبیین تأثیر خاطره جمعی در واکاوی پدیدارشناختی حس مکان
حبیبی و صمدی‌کافی	1399	بررسی لایه‌نگاری عناصر معمارانه شهرهای تاریخی
جعفرپورناصر و همکاران	1399	حفاظت شهری بر مبنای منظر شهری تاریخی و زمینه‌های محلی
صادقیان و همکاران	1399	تبیین تأثیر مؤلفه‌های ذهنی و عینی منظر فرهنگی در شهر
صادقی و همکاران	1398	واکاوی حول پارامترهای مؤثر بر هویت و حس تعلق شهروندان
پوربهادر و همکاران	1397	بازخوانی رویکردهای حفاظت شهری در پاسخ‌گویی به تداوم تاریخی شهر
تقوایی و مطهری‌راد	1393	بررسی لایه‌های منظر شهری سلطانیه زنجان برای پیاده‌سازی الگوهای ارتباطی تاریخی شهر

نویسنده	سال	محدوده پژوهش
شعله	1385	ریشه‌یابی رشته‌های خاطره‌ای در کالبدها و مفاهیم مستتر در شهر
Cai & Nasu	2025	کنکاش حول لایه‌بندی تاریخی در بستر شهر تاریخی به‌عنوان عامل پویاسازی اقدامات حفاظتی
Ripp at al	2025	تبیین ساختار چندوجهی منظر شهری تاریخی جهت ایجاد تعادل میان جریان حفاظت و توسعه
Silva	2020	تبیین پلان مدیریتی در برخورد حفاظتی با مراکز تاریخی به همراه دخیل نمودن پارامترهای تأثیرگذار ملهم از فرهنگ و برهم‌کنش‌های بومی
Roders & Bandarin	2019	تحلیل اقدامات عملی در حوزه حفاظت شهری در یک بسته جامع شهری و بازخوردگیری ازآن‌جهت بررسی رویکرد منظر شهری تاریخی
Houbart & Teller	2018	تمرکز بر عملیاتی‌سازی رویکرد مبتنی بر ارزش‌ها دررابطه‌با گفتمان‌های بومی و محلی
Boudrin & Oers	2017	تعریف اصول شش‌گانه توصیه‌نامه ۲۰۱۱ یونسکو، به‌صورت جامع و تشریح رویکرد منظر شهری تاریخی
Taylor at al	2015	تبیین لزوم درک اهمیت معنا در فرایندهای حفاظتی و لزوم دخیل نمودن آن در منظر شهری تاریخی
ICOMOS	2014	تبیین اهمیت بعد ملموس و ناملموس منظر در توسعه پایدار شهری
Rachel	2013	تبیین جایگاه خاطره جمعی و حس تعلق مکانی در منظر شهری
UNESCO	2011	دستورالعمل حفاظت از منظر شهری تاریخی و فرهنگی
Busa	2010	تحلیل سیاست‌های شهری در زمینه تعامل هویت و خاطرات شهری
Hurley	2010	واکاوی ارتقای کیفیت خاطره‌انگیزی محیط شهری
ICOMOS	2005	نحوه حفاظت از اهمیت معنایی منظر شهری
Benjamin	1999	بررسی شیوه‌های مفهومی ارتقای تأثیر خاطره جمعی در پایدارسازی شهرها

آرایی که در جدول فوق آمده است گزیده‌ای از میان دیدگاه‌هایی بود که درباره شناخت کالبدی بازار اهر و مفهوم منظر شهری تاریخی طرح شده‌اند. براین‌اساس، سعی گردید باتکیه‌بر منابع موجود و بررسی‌های میدانی، مطالعه‌ای جامع نسبت به شناخت و تبیین لایه‌های منظر تاریخی شهری در بازار اهر مبتنی بر ارزیابی و بازتعریف ارزش‌های در منظر آن صورت پذیرد تا زمینه کالبد یافتن اندیشه‌ها، بروز و اشاعه رفتارها و تعاملات اجتماعی تسهیل گردد.

۲-۲. مبانی نظری

۲-۲-۱. توصیه‌نامه ۲۰۱۱ یونسکو

اصطلاح منظر شهری تاریخی نخستین‌بار در سال ۲۰۰۵ میلادی و در کنفرانس وین که با موضوع بررسی چالش‌های اساسی معماری معاصر در محیط‌های تاریخی و مدیریت آن برگزار شده بود؛ مطرح گردید. به‌طوری که نگاه جامع به شهر تاریخی و یکپارچه دیدن آن و محیط پیرامونی‌اش موردتأکید قرار گرفت. در سال ۲۰۱۱م و پس از ۶ سال بررسی و تحقیق در حوزه یاد شده پیش‌نویس توصیه‌نامه منظر شهری تاریخی توسط یونسکو ارائه گردید. رویکرد و اساس سند یاد شده حفاظت و مدیریت منظرهای شهری تاریخی در چهارچوبی نظام‌مند و در قالب توسعه پایدار مطرح شده است[۲]. براین‌اساس شش گام تحقق‌پذیری مدیریت شهرهای تاریخی بر مبنای رویکرد HUL و با اقتباس از توصیه‌نامه ۲۰۱۱ یونسکو عبارتنداز (Roders, 2019: 40):

۲-۲-۱-۱. مستندنگاری و تهیه اسناد از منابع ملموس و ناملموس شهر (ابنیه، محوطه‌ها، فرهنگ، آداب و سنن بومی و...)

۲-۲-۱-۲. ارزش‌نگاری ارزش‌ها با مشارکت ذی‌نفعان

۲-۲-۱-۳. ارزیابی میزان آسیب‌پذیری آثار واجد ارزش و به‌صورت کلی‌بافت

۲-۲-۱-۴. تعریف میراث شهری در گستره فراتر از محدوده آثار در توسعه شهری (اثرگذار بر اصل زنده فضا بودن شهر)

۲-۲-۱-۵. اولویت‌بندی سیاست‌ها و اقدامات اجرایی

۲-۲-۱-۶. استفاده از ظرفیت مشارکتی (علی‌الخصوص محلی) در مدیریت اقدامات

البته باید توجه داشت که منظر شهری تاریخی یک طرح جامع دیگر برای شهرها نخواهد بود، بلکه به‌عنوان یک چارچوب مدیریتی یکپارچه، به هدایت سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت و توسعه به‌صورت یکپارچه و توأمان می‌پردازد (اشرفی، معززی مهرطهران،۱۳۹۸: ۳۱۴).

۲-۲-۲. رویکرد منظر شهری تاریخی

منظر، به‌عنوان چیدمانی تازه از اطلاعات قبلی با ماهیت متغیر در فرایند دریافت ادراکات حسی محیطی، نقشی اثرگذار در اشاعه ارزش‌های میراثی مکان بر بستر هنجارهای جاری در جامعه دارد. بر این رأی، طبق تعریف یونسکو در توصیه‌نامه ۲۰۱۱، منظر شهری تاریخی، منطقه‌ای شهری است که به‌عنوان پیامد لایه‌بندی تاریخی ارزش‌ها و خصوصیات فرهنگی و طبیعی، فراسوی اندیشه مرکز تاریخی یا مجموعه گسترش‌یافت و بستر گسترده‌تر شهری و محیط جغرافیایی‌اش را دربرگرفته است (UNESCO,2011). لذا مطابق بند ۹ توصیه‌نامه مذکور این مفهوم عمدتاً شامل ویژگی‌های توپوگرافی محوطه‌ها و محیط‌های مصنوع، زیرساخت‌های بالا (رو) و پایین زمین، فضاهای باز و باغ‌ها، الگوهای کاربری سرزمینی و کیفیت سازماندهی فضایی آنها، ادراکات و ارتباطات بصری در کنار ارزش‌های اجتماعی و فرهنگی، فرایندهای اقتصادی و ابعاد ناملموس میراث مرتبط با تنوع و هویت؛ می‌شود. لذا می‌توان چنین استنباط نمود که برقراری یک رابطه متعادل و پایدار میان محیط شهری و طبیعی با توسعه سازگار آن، نیازمند شناخت جامع از ویژگی‌ها و ارزش‌های مرتبط با تاریخ و خاطره‌جمعی در بستر محیط مصنوع است. بنابراین در این رویکرد، تداوم شهری و مدیریت تغییرات آن در جهت حفظ ارزش‌های کالبدی و ذهنی می‌بایست مدنظر قرار گیرد (O'Donnell, 2015: 179). همچنین با رجوع به بند ۱۵ توصیه‌نامه یاد شده، منظر شهری تاریخی را می‌توان یادآور خاطره جمعی در اذهان عمومی شهروندان در طول تاریخ تلقی نمود که فرایند شکل‌گیری و انتقال خاطرات بانفوذ در محتوای فضاهای عمومی شهری محقق می‌شود (بهشتی‌اصل، ابراهیمی، ۱۴۰۰: ۱۱۷). در نهایت در رویکرد موردانتظار می‌توان چنین گفت که معرفت به منظر شهری تاریخی، از توجه به ارزش‌ها، سنت‌ها و ادراکات جوامع محلی نشات می‌گیرد. (شکل ۲).

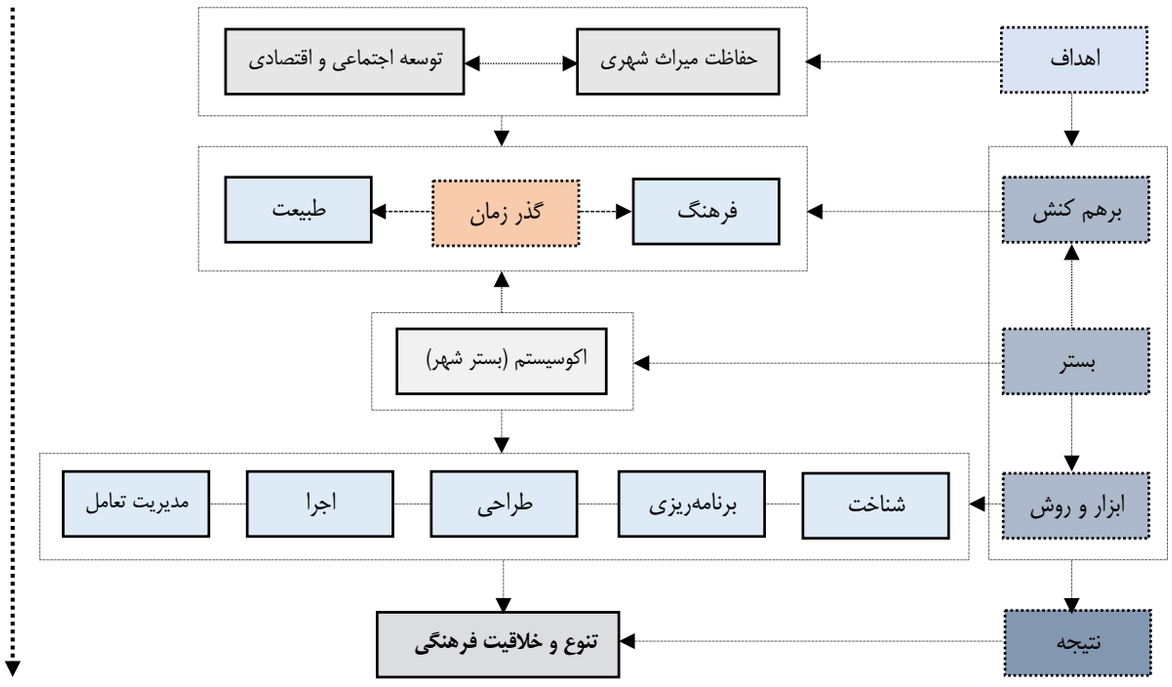

شکل ۲. گفتمان منظر شهری تاریخی با رویکرد کل‌نگر (با اقتباس از: توصیه‌نامه ۲۰۱۱ یونسکو)

Figure 2. Discourse on the historic urban landscape with a holistic approach, (Adapted from: UNESCO 2011 Recommendation)

۲-۲-۳. گفتمان ارزیابی ارزش‌ها در منظر شهری

میراث شهری برای جامعه امروز سرمایه‌ای فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی است که شناختشان دررابطه‌با بسط و احیای منظر شهری تاریخی بامعرفت به لایه‌بندی تاریخی ارزش‌های نهفته در بطن آنها حاصل می‌شود. به بیانی دیگر منظر شهری تاریخی خود پیامد لایه‌بندی تاریخی از ارزش‌ها و نمودهای فرهنگی بستر خود می‌باشد. با رجوع به منابع هم‌سو با موضوع ارزش‌ها در حوزه میراث، با ارزش‌های متنوعی روبرو هستیم که نقطه مشترک همه آنها ارزش فرهنگی است (Spennemann, 2006: 9). ازجمله این ارزش‌ها می‌توان به ارزش‌های تاریخی، هنری، نمادین، زیبایی‌شناختی، اقتصادی، آموزشی، اجتماعی – فرهنگی، عاطفی، کاربردی، ملموس و ناملموس، شهرسازی و... اشاره نمود (ذبیح‌زاده و همکاران، ۱۴۰۳: ۶۴). لذا امروزه در بحث حفاظت، وجود ارزش در آثار تاریخی امری پذیرفته شده است. ازاین‌رو آنچه در بحث ارزش در این‌گونه آثار مطرح است، نحوه و کیفیت ارزیابی ارزش‌هاست (نژادابراهیمی و همکاران، ۱۳۹۲: ۸۰). ارزیابی ارزش‌ها فعالیتی است در جهت لایه‌بندی ارزش‌ها و یافتن معیاری برای محک‌زدن اولویت‌بندی آنها تا با ساختاری نظام‌مند و بهره‌گیری از گروه‌های متخصص و بهره‌برداران و مردم موردقبول همگان قرار گیرد (Mason, 2002: 14). در این میان ابزار تحقق فرایند فوق در مراحل ارزیابی و شناخت با دیدی کیفی – دربرگیرنده شناخت، آنالیز و تعیین استراتژی برخورد – عمدتاً رجوع به نظرات و آراء گروه‌های متخصص و عامه مردم می‌باشد (ارزیابی بر مبنای ماهیت، اهداف و بستر زمانی و مکانی ارزش‌ها). براین‌اساس در پژوهش پیشرو باتوجه‌به عنوان و ماهیت آن، جهت ارزیابی ارزش‌ها و بازتعریف آنها، ابتدا لایه‌بندی ارزش‌ها از نگاه متخصصین جامعه آماری (پنل تخصصی) صورت پذیرفت سپس در قدم بعدی ارزیابی آنها با استفاده از پرسش‌نامه (نظرسنجی مردمی) جهت بازتعریف آنها

برای کاربست در فرایند تحلیل لایه‌بندی منظر شهری تاریخی بازار اهر انجام گرفت (شکل ۳). بدین ترتیب، ارزیابی ارزش‌ها در این پژوهش نه‌تنها با اصول رویکرد HUL یونسکو هم‌راستا بوده، بلکه به‌عنوان ابزاری تحلیلی برای پیوند میان حفاظت منظر شهری تاریخی و ارتقای حس تعلق مکانی مورداستفاده قرار گرفته است.

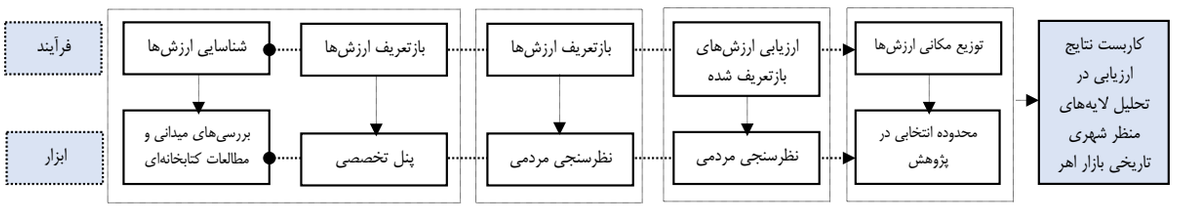

شکل ۳. مدل ارزیابی ارزش‌ها در پژوهش حاضر

Figure 3. Value assessment model in the present study

۲-۲-٤. بازخوانی مفهوم خاطره جمعی در میراث معمارانه شهری

مکان به‌عنوان یک واقعیت عینی و ترجمانی از منظر معین در مقابل مفهوم انتزاعی و ذهنی باورها، بستری است که بیشتر خاستگاه رخدادها و رویدادهای مستمر گذشته در آن بوده و در بطن خود سبب می‌شود تا تصویر جمعی شکل‌گرفته و خاطره اتفاق بیفتد (شامای، ۱۹۹۱: ۳۵۰). به بیانی دیگر، باگذشت زمان و رجوع چندباره به مکان و رخدادن اتفاقات مشترک در بازه زمانی خاص، حافظه و خاطره‌جمعی شکل می‌گیرد و هرچقدر که یک مکان دارای بستر مناسب بیشتری برای فعالیت‌های مختلف باشد به ضخامت حافظه جمعی آن جامعه افزوده می‌شود (حبیبی، ۱۳۸۸: ۴۵). بنابراین از جمله کارکردهای خاطره جمعی در بازآفرینی بافت‌ها و عناصر واجد ارزش میراث معماری را می‌توان در ایجاد و یا تقویت حس تعلق مکانی، انسجام در برهم‌کنش‌های اجتماعی، تقویت مشارکت‌پذیری جامعه محلی در نگهداشت میراث تاریخی و در نهایت ارتقای حس مکان دانست[۳]. بر مدار این سخن، نمود ارتباط خاطره جمعی با فضای شهری را می‌بایست از طریق ماندگاری عناصر و یادمان‌های گذشته در سیمای کالبدی شهر و ساختار ذهنی ساکنان آن جستجو کرد. چراکه بروز و ادراک خاطرات جمعی به‌عنوان یک عنصر بنیادی برای شکل‌دادن به هویت ملی، محلی و مدنی، بادقت در محتوای فضاهای عمومی شهری و بستر آن محقق می‌شود (شکل ۴). به عبارتی دیگر می‌توان چنین بیان نمود که شهر تجلی خاطره جمعی ساکنانش می‌باشد که در پیوند با مکان‌ها و کالبدهاست. لذا رابطه میان این تجلی‌گاه و شهروندی، تصور غالب شهر را می‌سازد. به‌طوری که وقتی مصنوعات مشخص به بخشی از خاطره تبدیل می‌شود تصویر جدیدی در ذهن پدیدار می‌گردد (حسنی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۹). همچنان که فیلدن معتقد است یک اثر دارای ارزش‌های معماری، زیبایی‌شناسی، تاریخی، باستان‌شناسی، اقتصادی، اجتماعی و حتی سیاسی، معنوی و نمادین است. اما اولین تأثیر یک اثر، عاطفی است چرا که نمادی از هویت و تداوم فرهنگی و بخشی از میراث ماست (اندرودی، تقی‌پورانساری، ۱۳۹۷: ۷۷).

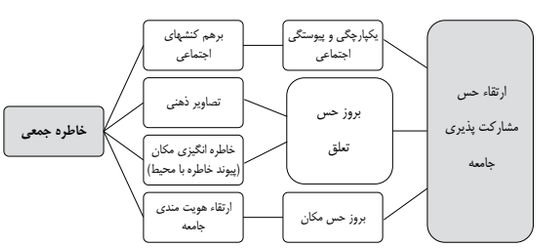

شکل ٤. مؤثرات خاطره جمعی در بستر جامعه

Figure 4. The effects of collective memory in the context of society

۳. روش پژوهش

پژوهش حاضر باهدف شناسایی و تبیین مؤلفه‌ها و لایه‌های سازنده منظر شهری تاریخی بازار اهر و دستیابی به شناختی جامع از ارزش‌های ملموس و ناملموس آن، در راستای ارتقای حس تعلق مکانی انجام شده است. از منظر هدف، پژوهش کاربردی و از حیث ماهیت، کیفی - کمی (آمیخته) و از نوع توصیفی - تحلیلی محسوب می‌شود.

۳-۱. جامعه آماری و نمونه‌گیری

جامعه آماری این بخش شامل کسبه و بازاریان باسابقه بازار اهر، شهروندان، بازدیدکنندگان و متخصصان و اساتید صاحب‌نظر در حوزه منظر شهری تاریخی بود. نمونه‌ها به روش نمونه‌گیری هدفمند و باتوجه‌به معیارهایی نظیر سابقه حضور، میزان آشنایی با بازار و غنای اطلاعاتی انتخاب شدند که در مجموع ۸۸ نفر را شامل می‌شد.

۳-۲. روش کیفی و استخراج ارزش‌ها

برای پاسخ به سؤال اول پژوهش یعنی «ارزش‌های مترتب شده بر مجموعه بازار اهر (حدفاصل بازار سرپوشیده تا انتهای مسیرهای کاروان‌رو تاریخی در بافت قدیمی شهر) به‌عنوان پیش‌زمینه بازخوانی لایه‌های منظر شهری تاریخی کدام‌ها هستند؟"

از روش تحلیل محتوا و استدلال منطقی استفاده شد. براین‌اساس، داده‌ها از طریق مطالعات اسنادی، بررسی متون نظری، اسناد و تصاویر تاریخی، برداشت‌های میدانی و پرسش‌نامه به‌صورت باز و تخصصی گردآوری گردید. سپس فرایند کدگذاری که شامل سه سطح بود کاربست یافت.

۳-۲-۱. کدگذاری اولیه: استخراج مفاهیم و ارزش‌ها

۳-۲-۲. کدگذاری محوری: دسته‌بندی مفاهیم مشابه

۳-۲-۳. کدگذاری انتخابی: تبیین روابط میان مؤلفه‌ها

سپس، بازتعریف و اعتبارسنجی ارزش‌ها با استفاده از نظرات پنل تخصصی انجام شد. این فرایند، مبنای احصا لایه‌های سازنده منظر شهری تاریخی و تحلیل ارتباط ارزش‌ها با حس تعلق مکانی در چارچوب رویکرد HUL یونسکو قرار گرفت.

۳-۳. روش کمی و ارزیابی ارزش‌ها

برای پاسخ به سؤال دوم پژوهش یعنی «مهم‌ترین لایه‌های سازنده منظر شهری تاریخی بازار اهر در روند تکوین و توسعه آن بر مبنای توصیه‌نامه ۲۰۱۱ یونسکو کدام‌ها می‌باشند؟" و اولویت‌بندی ارزش‌ها در لایه‌های مختلف منظر، از روش‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره استفاده شد. لذا با استفاده از فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP) و بر اساس نظرات خبرگان حوزه منظر شهری تاریخی وزن‌دهی ذهنی انجام شد. نرخ ناسازگاری ($CR<0.1$) نشان‌دهنده اعتبار قضاوت‌ها بود. در ادامه با بهره‌گیری از روش آنتروپی شانون و داده‌های حاصل از پرسش‌نامه وزن‌دهی عینی صورت گرفت. در نهایت، با تلفیق نتایج AHP و آنتروپی شانون، وزن نهایی ارزش‌های منظر شهری تاریخی بازار اهر محاسبه گردید. این فرایند، امکان شناسایی ارزش‌های غالب و آسیب‌پذیر در لایه‌های مختلف منظر را فراهم کرده و مبنای تدوین مدل مفهومی نهایی پژوهش شد. بر این مدار، مراحل اجرای تحقیق در پنج گام متوالی تدوین گردید که عبارتنداز: الف) طراحی پرسش‌های تحقیق[۴] ب) جمع‌آوری داده‌ها ج) کدگذاری داده‌ها و استخراج ارزش‌ها د) تحلیل و تفسیر داده‌ها ه) تدوین مدل مفهومی.

۳-۴. اعتبار ابزار پژوهش

مدل مفهومی پژوهش بر پایه دو سازه اصلی استوار است:

الف). متغیر مستقل (عناصر سازنده منظر بازار اهر)

ب). متغیر وابسته (حس تعلق مکانی).

براین‌اساس مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده منظر شهری (به‌عنوان متغیرهای مستقل) طی فاز کیفی پژوهش، با اتکا به مطالعات اسنادی و تحلیل محتوا، به شش

ارزش‌محـــوری تقلیل یافتنـــد. در ادامه برای ســـنجش این ارزش‌ها و ابعـــاد حس تعلق مکانی، پرســـش‌نامه‌ای طراحی شـــد که اعتبار و پایایی ابزار ســـنجش به شـــرح زیر تأمین گردید:

۳-٤-۱. روایی

۳-٤-۱-۱. روایی محتوایی و صوری:

طـــراحی پرســـش‌نامه بر مبنـــای مطالعات اســـنادی و انطبـــاق بـــا توصیه‌نامه‌هـــای بین‌المللی در حـــوزه منظر شهری انجام شـــد. جهت اعتبارســـنجی نهایی، پرسش‌نامه مـــورد بازبیـــنی و اصلاح پنـــل تخصـــصی قـــرار گرفت تا اطمینـــان حاصل شـــود که گویه‌هـــا به طـــور کامل معرف مفاهیـــم نظری موردنظر هســـتند.

۳-٤-۲. پایایی

۳-٤-۲-۱. روش AHP:

برای تعییـــن وزن نهـــایی ارزش‌هـــا، از روش تحلیل سلســـله‌مراتبی (AHP) اســـتفاده شـــد. پایایی قضاوت‌های خبـــرگان از طریق محاســـبه نرخ ناســـازگاری (CR) کنترل شد؛ تمامی ماتریس‌های مقایســـه زوجی دارای (CR<0.1) بودنـــد که نشـــان‌دهنده ســـازگاری مطلـــوب در قضاوت‌ها است.

۳-٤-۲-۲. روش آنتروپی شانون:

به‌منظور وزن‌دهی عینی و اطمینان از دقت داده‌های میدانی، از مدل آنتروپی شانون بهره‌گیری شد تا میزان اطلاعات موجود در هر شاخص کمی تعیین گردد.

۳-٤-۲-۳. تعیین وزن نهایی مؤلفه‌ها

وزن نهـــایی هر یـــک از شـــش ارزش، از ترکیب وزن ذهـــنی (AHP) و وزن عیـــنی (آنتروپی) به دســـت آمد که در نهایـــت در تعییـــن لایه‌های منظر شـــهری تاریخی بازار اهر کاربســـت یافت.

۳-۵. محدوده پژوهش

بازار اهـــر در مرکز بافت تاریخی شـــهر و در مجاورت بخـــش حاکم‌نشیـــن شـــهر (قلعـــه قاپـــوسی) در تقاطـــع مسیرهـــای اصلی آن قرار دارد و شـــامل اجـــزایی همچون راســـته‌ها، کاروان‌ســـرا، بارانداز و... اســـت. ایـــن مجموعه همچنـــان میزبـــان طیف وسیـــعی از فعالیت‌هـــای تجاری، اقتصـــادی، مذهـــبی و خدماتی بـــوده و امتـــداد مسیرهای تجاری آن تا دروازه‌های تاریخی شـــهر شـــامل دروازه تبریز، اردبیـــل، هورانـــد و کلیبر برقرار اســـت. باتوجه‌بـــه اهمیت کالبـــدی و عملکردی و با اســـتناد به مطالعـــات کتابخانه‌ای، اســـناد بین‌المللـــی و کاوش‌های میدانی، محـــدوده پژوهش برای گردآوری داده‌ها و پاســـخ به ســـؤالات پژوهش درباره ارزش‌هـــا و لایه‌های منظر به ســـه ســـکانس تقسیم شـــد:

ـ ســـکانس اول: دروازه کلیبر (سمت شـــمال از راسته نصیربیگ به ســـمت میدان آق‌مســـجد) / تعداد پرسش‌نامه: ۲۵

ـ ســـکانس دوم: دروازه اردبیل (ســـمت شرق به سمت راســـته روباز اوچ دوکانلار) / تعداد پرسش‌نامه: ۴۰

ـ ســـکانس سوم: دروازه تبریز (ســـمت جنوب غربی از راسته ســـربازار) / تعداد پرسش‌نامه: ۱۵

ایـــن تقسیم‌بنـــدی، توزیع منطـــقی پرســـش‌نامه‌ها بر اســـاس کالبد و عملکـــرد بـــازار را تضمین کـــرده و امکان تحلیـــل دقیق ارزش‌هـــا و لایه‌های منظر شـــهری تاریخی و تدویـــن مدل مفهـــومی نهایی پژوهش را فراهم می‌ســـازد (شـــکل ۵ و جدول ۲).

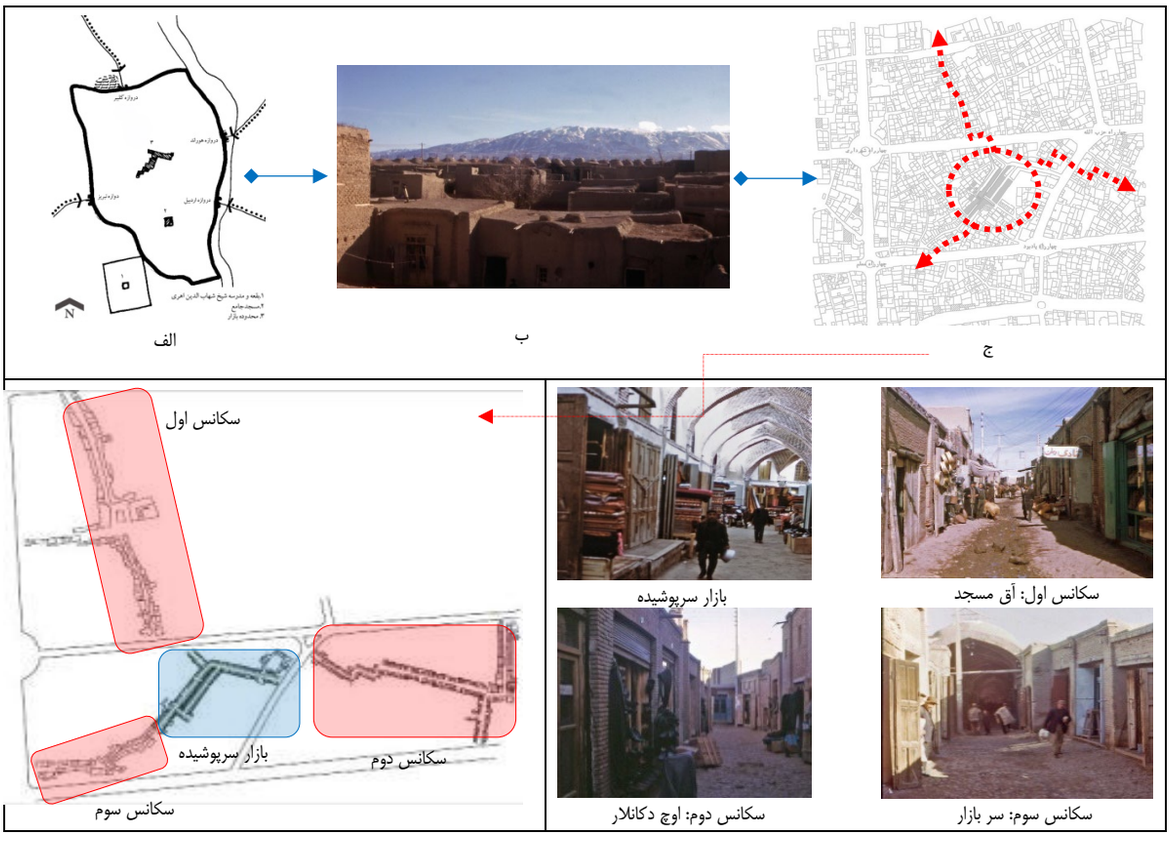

شکل ۵. سکانس‌بندی محدوده پژوهش پیرامون بازار اهر، الف. دروازه‌های تاریخی، ب. دورنمای بازار، ج. گستردگی بازار و سکانس‌بندی

Figure 5. Sequencing the research area around Ahar Bazaar, A. Historical gates, B. Market outlook, C.Bazaar size and sequencing

جدول ۲. اطلاعات جامعه آماری برای پرسش‌نامه

Table 2. Statistical population information for the questionnaire

جامعه آماری پرسش‌نامه (کسبه و...)									
سکانس	تعداد پرسش‌نامه	جنسیت		نقش در بازار		میانگین مدت حضور (سال)	محدوده سن	تحصیلات	
اول	25	مرد	21	کسبه	17	31	69-24	دیپلم	7
		زن	4	بازدیدکننده	8	19	55-28	لیسانس	13
								فوق لیسانس	5
دوم	40	مرد	32	کسبه	28	38	76-36	دیپلم	16
		زن		بازدیدکننده	12	20	65-26	لیسانس	15
								فوق لیسانس	9
سوم	15	مرد	12	کسبه	10	24	63-45	دیپلم	6
		زن	3	بازدیدکننده	5	15	54-31	لیسانس	9

جامعه آماری پرسش‌نامه (پنل تخصصی)								
هر سه سکانس	8	مرد	6	پنل تخصصی (بازدیدکننده)	7	56-41 دکتری	فوق لیسانس	2
		زن	2				6	

۳-٦. محدودیت‌ها و مسیرهای پژوهش آتی

محدودیت‌های این پژوهش در چند عامل اصلی قابل خوانش است که در تفسیر نتایج موردتوجه قرار گرفت. اولاً، حجم نمونه مورداستفاده در این تحقیق نسبتاً محدود بود که ممکن است بر قابلیت تعمیم‌پذیری یافته‌ها به جمعیت‌های بزرگ‌تر یا بازارهای مشابه تأثیرگذار باشد. ثانیاً، این مطالعه تنها بر روی یک بازار خاص انجام شده است و لذا نتایج حاصل قابلیت تعمیم به سایر بازارهای مشابه را ندارد، چرا که ویژگی‌های جغرافیایی، فرهنگی و اقتصادی هر بازار ممکن است تفاوت‌های قابل‌توجهی داشته باشد. در نهایت، محدودیت زمانی در جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها که به دلیل محدودیت‌های پروژه و برنامه‌ریزی زمانی محدود صورت‌گرفته است، ممکن است بر جامعیت و عمق تحلیل‌ها تأثیر گذارد. بنابراین، پیشنهاد می‌شود در مطالعات آتی حجم نمونه بزرگ‌تر و در فواصل زمانی مختلف جمع‌آوری گردد تا نتایج بتوانند از سطح اطمینان و تعمیم‌پذیری بیشتری برخوردار شوند.

٤. شناخت اجمالی مجموعه بازار اهر

بازار تاریخی اهر با قرارگیری در محل تلاقی مسیرهای منتهی به دروازه‌های باروی کهن شهر از نظر ریخت‌شناسی چندمحوری است و بخش سرپوشیده آن شامل چهار راسته اصلی می‌باشد:

راسته اصلی (طولانی‌ترین راسته)، راسته کفاشان، راسته نصیربیگ، راسته جعفرقلی‌خان

علاوه بر این، بازار دارای راسته‌های روباز است که در طول زمان با تمرکز بر مراودات حاصل از عبورومرور کاروان‌ها در مسیرهای دروازه‌های شهر ایجاد شده‌اند. بر اساس پژوهش «بازشناسی تحولات معماری در مجموعه تاریخی بازار اهر»، کالبد فعلی بازار عمدتاً متعلق به دوره قاجار است. در کتیبه‌ای منسوب به رشیدالملک، حاکم ارسباران، زمان ساخت گنبد راسته اصلی سال ۱۳۲۱ ه.ق ذکر شده است. بررسی عناصر کالبدی بنا از جمله نوع و ابعاد آجرها نیز نشان می‌دهد که تحولات کالبدی مجموعه و تقدم‌وتأخر ساخت راسته‌ها قابل‌شناسایی است. همان‌گونه که در پژوهش یاد شده در بالا ارائه گردیده روند تحولات کالبدی مجموعه بازار تاریخی اهر به شرح زیر قابل‌بیان است (شکل ۶).

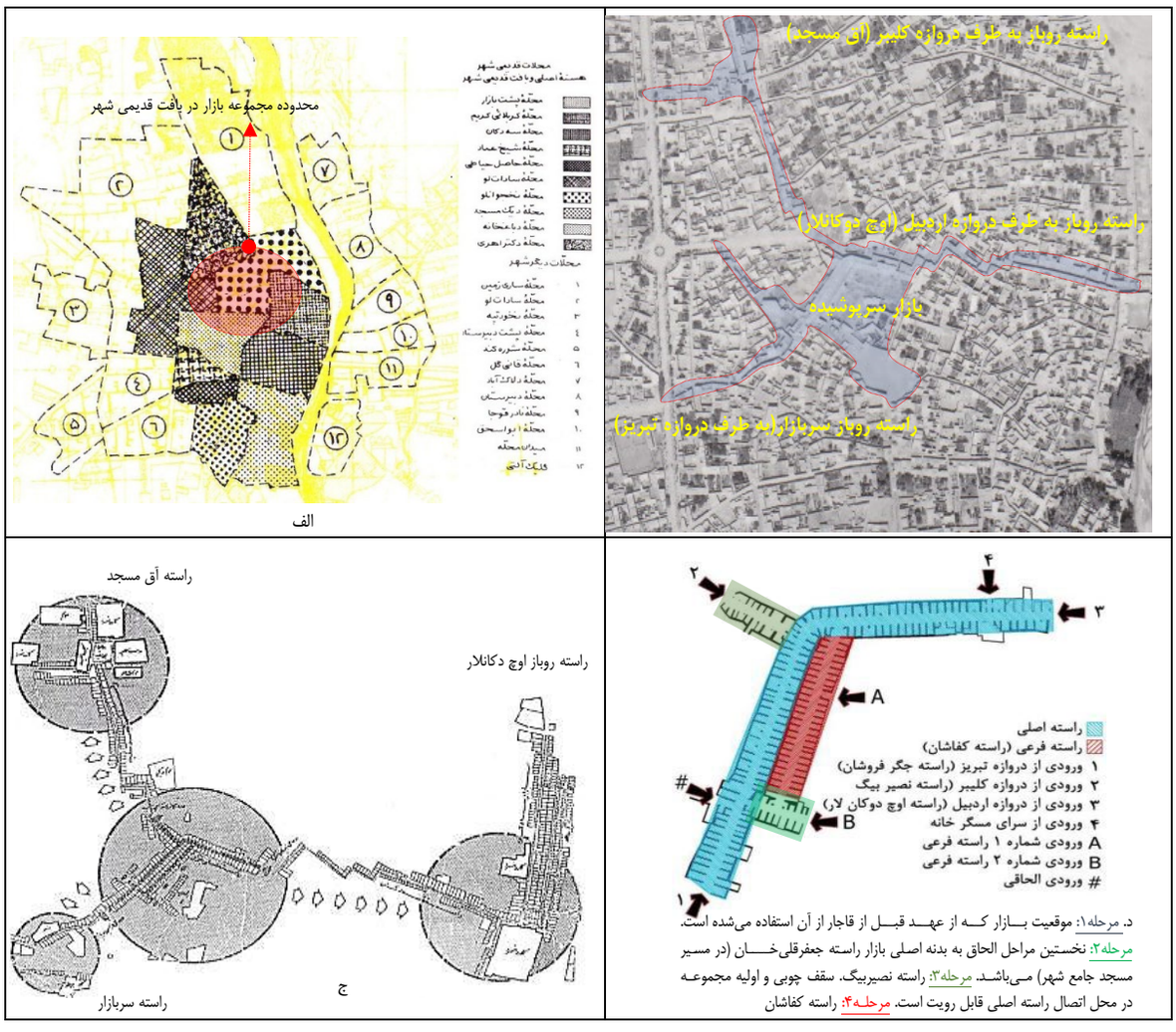

شکل ٦. محدوده بافت قدیمی و بازار تاریخی اهر. الف. محدوده محلات قدیمی شهر، ب. محدوده بازار و شریان‌های تجاری آن، ج. بازار و ضمایم آن در اولین طرح تفصیلی شهر در سال ۱۳۵۳ د. پلان‌شناسی بازار

Figure 6. Area of the old fabric and the historical Ahar Bazaar. A. The area of the old neighborhoods of the city, B. The area of the bazaar and its commercial arteries, C. The bazaar and its annexes in the first detailed plan of the city in 1353, D. The bazaar's plan

٤-١. مداخلات در هنجارهای محیطی و حوزه نفوذ مجموعه بازار اهر

بازار تاریخی اهر و بافت پیرامونی آن از دوره‌های اولیه تا اوایل قرن چهاردهم هجری شمسی روندی نسبتاً یکنواخت داشته‌اند. اما از آغاز سده ۱۳۰۰ ش، باتوجه‌به توسعه بافت جدید شهری و خیابان‌کشی‌های معاصر (طرح تفصیلی ارسباران، ۱۳۵۳)، تغییرات وسیعی در کالبد و هنجارهای محیطی بازار رخ داد. باتوجه‌به موقعیت مرکزی بازار، این مداخلات اثر قابل‌توجهی بر شاکله و عملکرد آن داشتند که می‌توان آن‌ها را در دو مرحله بررسی کرد.

٤-١-١. مرحله شهرنشینی بطئی (۱۳۰۰-۱۳٤۰ شمسی)

در این دوره، شهر اهر که پیش‌تر محصور در باروی کهن بود، با تقویت راه‌های ارتباطی به تبریز و اردبیل، شاهد فروریختن باروها و آغاز نهادسازی‌های

نوین شـــهری بود. در ســـال ۱۳۱۶ خیابان شیخ شهاب‌الدین در غـــرب بـــازار و محور شـــمالیـ جنوبی آن احداث شـــد که در نهایـــت معاصرســـازی مربوط به آن منجر به خدشـــه در کالبد بازار شـــد. در دهه‌هـــای ۳۰ و ۴۰ ش، با احداث خیابان شـــهرداری و اتصال مسیرها مانند راسته ســـربازار به دروازه تبریز، دســـترسی‌های کهن بـــازار قطع و بازآرایی شـــدند و شـــاکله دوره اسلامی بـــازار که بر شـــبکه بازار اســـتوار بود، جای خود را به شـــبکه‌ای مبتـــنی بر خیابان‌های مســـتقیم و عمـــود بر هـــم داد. این مداخلات شـــامل تخریب، منقطع شـــدن و تعریـــض مسیرهای کهن بود (شـــکل ۷(۱)).

٤-۱-۲. مرحله شهرنشینی شتابان (۱۳٤۰ شمسی به بعد)

در این مرحلـــه، تحولات اقتصادی و اجتماعی ســـبب غلبـــه بافت جدیـــد بر کالبـــد تاریخی شـــهر شـــد. تمرکز برنامه‌هـــا بر مسیرگشـــایی و تعریض معابر قدیـــمی بود. از جملـــه اقدامات مهـــم، تکمیل محورهای شـــمالی – جنوبی و شـــرقی – غـــربی و تعریـــض معابـــر جنوب غـــربی بافت حاکم‌نشیـــن بـــود که مسیر ارتباطی مســـجد جامـــع با بازار را قطع کرد (شـــکل ۷(۲)).

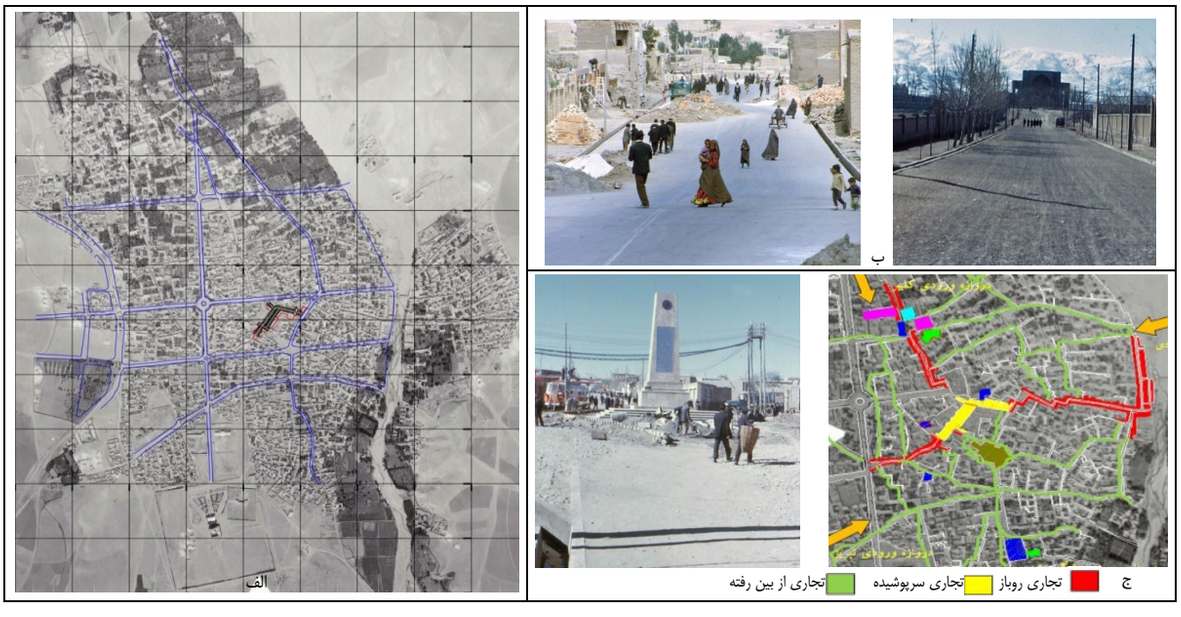

شکل ۷. مداخلات دوره معاصر در محدوده حریم بازار. الف. خیابان‌کشی‌های دهه ۲۰ بعد در محدوده بازار و بافت تاریخی شهر، ب. احداث خیابان‌های شرقی غربی و شمالی جنوبی شهر در محدوده بازار. ج. تعریض معابر و ازبین‌رفتن شریان‌های تجاری مرتبط با بازار اهر در بافت مرکزی و قدیمی شهر

Figure 7. Contemporary interventions within the boundaries of Ahar Bazaar. A. Street construction in the 1320 after the market area and the city's historical fabric, B. Construction of the city's east-west and north-south streets within the Bazaar area. C. Widening of the streets and the elimination of commercial arteries related to the Ahar market in the central and old city fabric

براین‌اســـاس عمـــده آسیب‌هـــای حاصـــل از نگرش نوگرایانـــه بـــه بافت قدیم شـــهر و محـــدوده بـــازار اهر در جدول زیر دســـته‌بندی شـــده اســـت (جـــدول ۳):

جدول ۳. طبقه‌بندی آسیب‌های ناشی از مداخلات غیراصولی پیرامون بازار اهر

Table 3. Classification of damages resulting from unprincipled interventions around the bazaar

ردیف	نوع مداخله	آسیب‌ها	محدوده متأثر	مقیاس	مفاهیم متأثر
1	خیابان‌کشی‌های دوره معاصر	تخریب بخشی از کالبدهای بازار و نیز بافت تاریخی	انقطاع راسته‌های روباز شرقی، غربی و جنوبی با بخش سرپوشیده	محیط مصنوع ساخت بشر	انسجام فضایی در کالبد تاریخی
2	تغییر نامناسب کاربری‌ها و عدم ساماندهی منظر پیرامونی	کاهش تعاملات اجتماعی و افت کیفیت خوانایی محدوده	راسته روباز سربازار و راسته آق مسجد	فعالیت‌های اجتماعی – انسانی	تعاملات بومی و کنش‌های اجتماعی و فرهنگی
3	تغییر یا تعویض جداره‌های قدیمی با عناصر جدید شهری	ایجاد سیمای نامناسب و دوگانگی بین معماری قدیم و جدید	راسته روباز سربازار و راسته آق مسجد	محیط مصنوع ساخت بشر	هویت تاریخی و هنجارهای بصری
4	مدیریت نامناسب تغییر (تولیت چندگانه)	عدم رعایت حریم میراثی و نبود امکانات مناسب برای گردشگران	عمدتاً راسته روباز سربازار و راسته اوچ دوکانلار	محیط مصنوع ساخت بشر	هنجارهای میراثی و تجربه بازدید و گردشگری

۵. یافته‌ها

۵-۱. شناسایی ارزش‌های بازار اهر با رویکرد منظر شهری تاریخی

شناسایی ارزش‌های بازار اهر در این پژوهش با اتکا بر رویکرد منظر شهری تاریخی (HUL) و باهدف درک لایه‌های چندگانه و درهم‌تنیده کالبدی، اجتماعی، فرهنگی و ادراکی این مجموعه انجام گرفت. در این چهارچوب بازار اهر نه صرفاً به‌عنوان یک عنصر کالبدی منفرد، بلکه به‌مثابه بخشی از نظام فضایی – اجتماعی شهر تاریخی و حاصل از تعامل مستمر انسان، فعالیت و محیط موردمطالعه قرار گرفت. بدین منظور ابتدا از طریق مطالعات اسنادی، بررسی متون نظری و اسناد بین‌المللی مرتبط با رویکرد HUL، تحلیل تصاویر و نقشه‌های تاریخی و نیز کاوش‌های میدانی، مجموعه‌ای از مفاهیم و شاخص‌های مرتبط با ارزش‌های منظر شهری تاریخی شناسایی شد (ستون ۱ جدول ۳).

در ادامه، داده‌های میدانی حاصل از پرسش‌نامه‌های باز در سه سکانس منتخب با بهره‌گیری از تحلیل محتوای کیفی و طی فرایند کدگذاری سه‌مرحله‌ای مورد تحلیل قرار گرفت. در این مرحله (کدگذاری اولیه) مفاهیم احصا شده از ادراک و تجربه کاربران، شهروندان، کسبه و متخصصان شناسایی شد. در گام بعدی و در کدگذاری محوری مفاهیم مشابه در قالب مقوله‌های کلی‌تر سامان‌دهی شدند و در نهایت در مرحله کدگذاری انتخابی، روابط میان مقوله‌ها تبیین و چارچوب مفهومی ارزش‌های منظر شهری تاریخی بازار اهر شکل گرفت. نتایج حاصل از این فرایند، با نظر پنل تخصصی مورد بازتعریف و اعتبارسنجی قرار گرفت تا از انطباق آن با واقعیت‌های مکانی و مبانی نظری اطمینان حاصل شود (ستون ۳ جدول ۴). سپس شاخص‌های پیشنهادی برای کاربست در سنجش و وزن‌دهی در مدل نهایی ارائه گردید (ستون ۴ و ۵ جدول ۴).

جدول ٤. ارزش‌های احصاء و بازتعریف شده در منظر تاریخی شهری بازار اهر
Table 4. Census and redefined values in the historic urban landscape of Ahar Bazaar

1. نوع ارزش (سازه)	2. مبانی انتخاب	3. بازتعریف نهایی ارزش‌ها	4. گویه‌های نمونه	5. شاخص نهایی برای سنجش و وزن‌دهی
ارزش منظر	منشور بورا 1999، فیلدن 2003	مناطقی با ساختار طبیعی، بستر جغرافیایی و بافت شهری درهم‌تنیده شده‌اند (منظرگاه)	نسبت مساحت عناصر حفظ شده به کل، هندسه فضایی	شاخص پیوستگی بصری
ارزش اقتصادی	فیلدن 2003، توصیه‌نامه 2011 یونسکو	فضاهای فعال تجاری بارونق خریدوفروش در زمینه تاریخی	تراکم فعالیت‌های خریدوفروش	شاخص سطح فعالیت تجاری
ارزش اجتماعی	منشور بورا 1999، فیلدن 2003	محل بروز برهم‌کنش‌های جمعی و تعاملات اجتماعی	تعاملات اجتماعی و گروهی و روابط انسانی	شاخص تراکم تعامل (بر اساس مشاهده میدانی)
ارزش فرهنگی	فیلدن 2003	فضاهای با بار و اعتبار فرهنگی و تفریحی همچون پیاده‌راه	تنوع کاربری‌های فرهنگی/ تفریحی نسبت به کاربری تجاری، نمادهای بومی	شاخص غنای کاربری
ارزش تاریخی - خاطره‌ای	منشور بورا 1999، فیلدن 2003	کالبدهای تاریخی و محل رخدادهای خاطره‌ساز در اذهان جمعی	درصد بناهای اصیل به همراه فراوانی ارجاعات به خاطرات جمعی، روایت مکان	شاخص اصالت کالبدی
ارزش حسی	منشور بورا 1999، توصیه‌نامه 2011 یونسکو	حس عمیق الهام‌بخش ارتباط با ساختارهای اصیل جامعه (گوناگونی)	تنوع بافت و...	شاخص تنوع حسی

برآیند تحلیل‌های انجام شده منجر به شناسایی شش‌گونه ارزش غالب گردید که در تعامل با یکدیگر، هویت فضایی و معنایی مجموعه را شکل می‌دهند.

در ادامه، به‌منظور تعیین میزان اهمیت نسبی، اولویت‌بندی و تحلیل شدت اثرگذاری هریک از ارزش‌ها در لایه‌های مختلف منظر شهری، یافته‌های کیفی حاصل از تحلیل محتوا وارد فاز کمی پژوهش شد. بدین ترتیب، مفاهیم استخراج شده در قالب ارزش‌های شش‌گانه، به شاخص‌های قابل‌سنجش تبدیل گردید و مبنای ارزیابی کمی قرار گرفت. در این مرحله ابتدا وزن‌دهی ذهنی ارزش‌ها با استفاده از فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP) بر اساس قضاوت پنل تخصصی انجام شد. نتایج مقایسات زوجی نشان داد که برخی ارزش‌ها، از منظر متخصصان، نقش تعیین‌کننده‌تری در تکوین و پایداری منظر شهری تاریخی بازار اهر دارند. بررسی نرخ ناسازگاری ($CR<0.1$) بیانگر اعتبار و سازگاری قضاوت‌ها بود. این مرحله تجسدی از نگاه تخصص‌محور به اهمیت ارزش‌ها در چارچوب نظری رویکرد HUL است. در گام بعد، به‌منظور لحاظ‌کردن ادراک کاربران و کاهش سوگیری‌های ذهنی، وزن‌دهی عینی ارزش‌ها با بهره‌گیری از روش آنتروپی شانون و بر پایه داده‌های حاصل پرسش‌نامه انجام گرفت. نتایج این بخش نشان داد که میزان پراکندگی و تنوع پاسخ‌ها در سکانس‌های مختلف بازار، سبب تفاوت در شدت بروز و

ادراک ارزش‌ها شده است. به‌گونه‌ای که برخی ارزش‌ها در تجربه کاربران برجسته‌تر و برخی دیگر کم‌رنگ ارزیابی شده‌اند. در نهایت با تلفیق وزن‌های حاصل از روش AHP و آنتروپی شانون، وزن نهایی ارزش‌های منظر شهری تاریخی بازار اهر محاسبه شد (جدول ۵). نتایج به‌دست‌آمده نشان می‌دهد که ارزش‌های دارای وزن بالاتر، نقش محوری‌تری در شکل‌دهی هویت تاریخی بازار و تقویت حس تعلق مکانی ایفا می‌کنند. درحالی‌که ارزش‌های دارای وزن کمتر، عمدتاً در اثر مداخلات کالبدی و مدیریتی معاصر با تضعیف یا آسیب‌پذیری مواجه شده‌اند.

جدول ۵. وزن‌دهی ارزش‌ها در سکانس‌ها (کمی و کیفی)

Table 5. Weighting of in sequences (quantitative and qualitative)

ارزش	وزن ذهنی (AHP)	وزن عینی (آنتروپی)	وزن نهایی (ترکیبی)	اولویت
ارزش منظر	0.28	0.30	0.29	1
ارزش فرهنگی	0.22	0.20	0.21	2
ارزش اجتماعی	0.18	0.15	0.165	3
ارزش تاریخی - خاطره‌ای	0.15	0.18	0.165	4
ارزش حسی	0.10	0.12	0.11	5
ارزش اقتصادی	0.07	0.05	0.06	6

تحلیل نتایج پرسش‌نامه نشان داد ارزش منظر بیشترین اهمیت را میان کاربران و خبرگان دارد و نشان‌دهنده نقش‌برجسته کالبد و ساختار فضایی بازار در ایجاد حس تعلق مکانی است. اهمیت بالای آن بیانگر ضرورت حفاظت و ارتقای شاکله فضایی بازار و شبکه راه‌های اصلی و راسته‌هاست. به بیانی دیگر این امر تأکید می‌کند که در بافت‌های تاریخی مانند بازار اهر، کیفیت ادراک بصری و ساختار کالبدی منسجم پیش‌شرط اساسی شکل‌گیری احساس تعلق است. این یافته با پژوهش Silva (۲۰۲۰) که بر اهمیت «همگونی فرمی» در حفظ هویت فضایی مناظر شهری تأکید دارد، همسو است (Silva, 2020). بااین‌حال، در برخی پژوهش‌های مشابه که بر بافت‌های تجاری مدرن‌تر متمرکز شده‌اند، ممکن است وزن ارزش اقتصادی بالاتر باشد؛ این تفاوت نشان‌دهنده غلبه مؤلفه‌های هویت‌محور (منظر و تاریخ) بر مؤلفه‌های عملکردی (اقتصاد) در بافت تاریخی اهر است. در ادامه ارزش فرهنگی در جایگاه دوم قرار دارد و تأکید بر سنت‌ها، فعالیت‌های اجتماعی و میراث ناملموس بازار دارد. این اولویت نشان‌دهنده اهمیت انتقال دانش فرهنگی و حفظ فعالیت‌های سنتی در ارتقای حس تعلق مکانی دارد. این پژوهش به‌خوبی توانسته است دوگانگی موجود را آشکار سازد بدین صورت که ارزش فرهنگی (که بیشتر به نمادها و کارکردها اشاره دارد) کمی بالاتر از ارزش تاریخی-خاطره‌ای (که بیشتر به سوابق زمانی و گذشته‌نگری مربوط است) قرار گرفته است. این امر می‌تواند نشان دهد که ساکنان و بازدیدکنندگان بیش از نوستالژی صرف، بر کاربردهای فرهنگی جاری و خوانایی نمادهای فرهنگی موجود در فضا تأکید دارند. این تفکیک، عمق بیشتری به مدل ارائه شده در مقایسه با مطالعاتی که

ایـن دو را در یک ارزش میراثی ادغام می‌کنند، می‌بخشـد. این بخـش از پژوهش نیز بـا یافته‌هـای (Rachel et al 2013) کـه موجد ارتباط میـان منظر شـهری و نمادها و کارکردهای خاطره‌سـاز اسـت؛ منطبق می‌باشـد (Rachel et al, 2013). دراین‌بیـن هـر دو ارزش اجتماعی و تاریخی – خاطـره‌ای به طـور تقریبی ارزش یکسـانی دارند. ارزش اجتمـاعی به تعـاملات روزمـره و عملکردهـای اقتصادی و خدمـاتی بـازار مربوط اسـت درحالی‌کـه ارزش تاریخی – خاطـره‌ای بـه حافظه تاریـخی و پیوندهـای معنایی با نسـل‌های گذشـته توجه دارد. این ترکیب نشـان می‌دهد کـه حفـظ عملکرد اجتمـاعی بـازار هم‌زمان بـا مرمت و نگهداری عناصـر تاریخی ضروری اسـت. در ادامه اهمیت کمتـر ارزش حسی نسـبت به ارزش‌هـای منظر و فرهنگی به معنای آن اسـت کـه تجربه بصری، شـنیداری و ادراکی فضـا هنوز جایـگاه میـان‌رده دارد، لکن بـرای ایجاد حس تعلق و کیفیـت تجربه کاربران نباید نادیده گرفته شـود. در نهایـت وزن پایین ارزش اقتصادی نکته‌ای قابل‌تأمل اسـت که کمتریـن اولویت را در میـان ارزش‌هـا دارد درحالی‌که بازار یک نهاد اقتصادی اسـت؛ اهمیـت اندک آن در تقویت حـس تعلق مکانی (در مقایسـه بـا منظر و تاریـخ)، با این فرضیـه تئوریک که تعلـق مکانی ماهیتی فراتـر از کارکرد صـرف اقتصـادی دارد، همخـوانی دارد. دراین‌خصوص در ارزیـابی ارزش‌های چندگانـه مکان در حوزه‌هـای مرتبط با پایـداری و ارزش‌گـذاری مـکان (Multiple Values of Place) که توسـط پژوهشـگرانی همچـون Geoff Edwards یـا Timothy O. Asif صـورت پذیرفتـه؛ ارزش‌هـای اجتماعی، فرهنـگی و زیبایی‌شـناختی در کنار ارزش اقتصادی سـنجیده می‌شـوند. همچنیـن این گزاره منطبق بـر توصیه‌نامه ۲۰۱۱ یونسـکو می‌باشـد که در آن تأکیـد می‌کند کـه چشـم‌انداز (Landscape) ارزش‌های گوناگـونی دارد کـه فراتـر از ارزش‌های اقتصادی اسـت (UNESCO, 2011). البتـه این نتیجه بـا مدل‌هایی که حـس تعلـق را تابعی از سـطح رفـاه و فعالیـت اقتصادی منطقـه می‌داننـد (نظریات مبتـنی بر سـرمایه اجتماعی – اقتصادی)، مغایـرت دارد. لذا منطبق بـر مطالب پیش‌گفته، ایـن یافتـه بیانگر آن اسـت که بـرای جامعه هـدف این پژوهش، احسـاس تعلق باهویت و کیفیت زیسـت‌محیطی گره‌خـورده اسـت، نه صرفاً سـود مـالی. با ایـن رویکرد ارزش اقتصـادی همچنان عامـل مهمی در پایـداری بازار و اسـتمرار فعالیت‌هـا اسـت و توجه به آن بایـد با حفاظت از سـایر ارزش‌ها هماهنگ باشـد تا تعارض ایجاد نشـود.

در ایـن میـان، تحلیـل توزیـع مـکانی ارزش‌ها در سـکانس‌های سـه‌گانه منتخب نشـان داد که شدت و غلبه هر یـک از ارزش‌هـا متأثـر از ویژگی‌های کالبـدی، نوع فعالیت‌هـا، میـزان پیوسـتگی تاریخی و کیفیـت تعاملات اجتمـاعی در هـر سـکانس متفـاوت اسـت. به‌گونـه‌ای کـه در بـرخی بخش‌هـا، ارزش اقتصـادی و اجتمـاعی نقـش پررنگ‌تـری در ادراک کاربـران دارنـد، درحالی‌که در بخش‌هـای دیگـر، ارزش‌هـای فرهنـگی، تاریخی – خاطـره‌ای و حـسی در شـکل‌دهی به حس تعلـق مکانی برجسـته ظاهر می‌شـوند (جدول ۶ و شـکل ۸).

جدول ٦. توزیع مکانی ارزش‌ها در سکانس‌ها
Table 6. Spatial distribution of values in sequences

نوع ارزش	سکانس اول	سکانس دوم	سکانس سوم
ارزش منظر	40	35	25
ارزش فرهنگی	30	40	30
ارزش اجتماعی	25	35	40
ارزش تاریخی – خاطره‌ای	30	30	40
ارزش حسی	35	25	40
ارزش اقتصادی	30	25	45

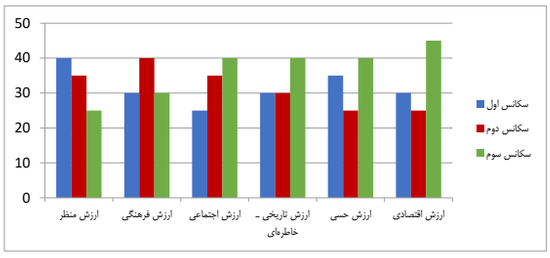

شکل ۸. نمودار توزیع مکانی ارزش‌ها در سکانس‌ها

Figure 8. Spatial distribution diagram of values in sequences

بر مدار این سخن در سکانس اول تمرکز بر ارزش منظر و ارزش حسی نشان‌دهنده اهمیت ورودی بازار و تجربه فضایی برای کاربران است. در سکانس دوم فعالیت‌های فرهنگی و تعاملات اجتماعی بیشترین اقبال را دارند و در سکانس سوم بیشتر توجه بر عملکرد اقتصادی و تعاملات روزمره در حضور عناصر تاریخی می باشد.

۵-۲. الگوهای رفتاری منتج از ارزش‌های احصا شده

باتوجه‌به بند هشتم توصیه‌نامه ۲۰۱۱ یونسکو که بر اهمیت رفتارها و ارزش‌های اجتماعی – فرهنگی در شکل‌گیری مناظر شهری تاریخی تأکید دارد (UNESCO, 2011)، پس از شناسایی ارزش‌ها در محدوده پژوهش و بر اساس بازدیدهای میدانی، الگوهای غالب رفتاری شهروندان استخراج شد. نتایج نشان می‌دهد محدوده موردمطالعه، به دلیل پیوند عمیق ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی با مقیاس انسانی، از ماندگاری تاریخی برخوردار است. این پایداری را می‌توان ناشی از نظام محله‌بندی و عناصر اصلی استخوان‌بندی شهر دانست که بیانگر نقش‌برجسته روابط انسانی در توسعه شهری است. ازاین‌رو، شناخت مخاطبان این ارزش‌ها و الگوهای رفتاری آنان، در اتخاذ رویکردهای حفاظتی و تقویت هویت مکانی اهمیت دارد (جدول ۷):

جدول ۷. الگوهای رفتاری ساکنین، شهروندان و گردشگران در محدوده تحقیق

Table 7. Behavioral patterns of residents, citizens, and tourists in the research area

الگوی رفتاری	نوع فعالیت	محدوده
اجتماعات و گردهمایی‌ها	برگزاری مراسمات مذهبی عمومی/ برنامه‌های فرهنگی و برخی جشنواره‌ها	سکانس دوم/ سکانس اول (میدان آق مسجد)
دیدار از بازار	بازدید گردشگران از بازار سرپوشیده	بنای بازار سرپوشیده
تجربه دیداری	مشاهده تزئینات معماری سنتی در دالان‌های جانبی بازار	دالان‌های جانبی راسته اصلی بازار سرپوشیده/ دسترسی‌های سنتی سکانس دوم
هواخوری و تفریح	بازدید از محوطه و فضای پیرامون بازار	سکانس سوم/ پیاده‌راه خیابان طالقانی
گردش و حس تعلق مکانی	ایجاد حس تعلق و تعامل با محیط	بازار سرپوشیده/ پیاده‌راه خیابان طالقانی/ سکانس دوم و سوم
خرید	خرید از واحدهای تجاری و محصولات کشاورزی	بازار سرپوشیده و راسته‌های تجاری روباز (عمدتاً سکانس دوم)

٦. شناخت عناصر سازنده سیما و منظر شهری تاریخی بازار اهر

٦-١. تحلیل ارزش‌های منظر شهری تاریخی بازار اهر

تحلیل ارزش‌های منظر شهری تاریخی بازار اهر و بررسی پراکنش مکانی آن‌ها در سکانس‌های سه‌گانه نشان داد که هر یک از ارزش‌ها به‌صورت مجزا عمل‌نکرده، بلکه در قالب یک نظام لایه‌مند و به‌هم‌پیوسته بر تجربه فضایی کاربران تأثیر می‌گذارند. هم‌زمانی حضور ارزش‌های کالبدی، تاریخی، اجتماعی و ادراکی بیانگر آن است که حس تعلق مکانی حاصل از برهم‌کنش پویا میان این لایه‌هاست، نه نتیجه یک مؤلفه منفرد. براین‌اساس، به‌منظور تبیین روابط میان ارزش‌ها و نقش آن‌ها در شکل‌دهی به منظر شهری و ارتقا حس تعلق مکانی، بازخوانی لایه‌های منظر شهری تاریخی در محدوده پژوهش بر پایه نتایج حاصل از ارزش‌ها، وزن‌دهی و روابط میان آن‌ها انجام پذیرفت و در نهایت به چهارلایه تاریخی مرتبط با ساختار، فعالیت‌ها و تجربه مکانی خلاصه گشت که عبارتنداز (شکل ٨):

٦-١-١. شریان‌های تجاری و مسیرهای تاریخی

راسته‌های روباز بازار در امتداد دروازه‌های قدیمی باروی شهر، شامل راسته اوچدکانلار در شرق، راسته آق‌مسجد در شمال و راسته سربازار در جنوب غربی بازار سرپوشیده، به‌عنوان شریان‌های اصلی گردش و تجارت در بافت تاریخی عمل می‌کنند و هویت فضایی بازار را شکل می‌دهند.

٦-١-٢. فعالیت‌ها و تعاملات اجتماعی - تجاری - فرهنگی

فعالیت‌های خدماتی و تجاری در مسیر راسته‌های روباز با حفظ کارکرد اولیه خود، نماد تداوم فرهنگی و اجتماعی بازار بوده و زمینه ایجاد تعاملات میان کسبه، بازدیدکنندگان و شهروندان را فراهم می‌آورند.

٦-١-٣. جلوه‌های بصری و خاطره‌محور محیط مصنوع

آثار تاریخی ثبت شده، نمای ساختمان‌ها و نشانه‌های معماری در حوزه نفوذ کانون‌های تاریخی؛ جلوه‌های بصری متنوع و خاطره‌انگیزی ایجاد می‌کنند که تجربه حسی و ادراکی کاربران بازار را تقویت می‌نماید.

٦-١-٤. شبکه راه‌ها و قابلیت فضاسازی

شبکه راه‌های اصیل داخلی بافت قدیم و مسیرهای دارای قابلیت استقرار فعالیت، ضمن حفظ انسجام فضایی، فرصت‌های مناسبی برای جریان رفت‌وآمد، تعامل اجتماعی و شکل‌دهی به تجربه مکانی فراهم می‌آورند.

شکل ۹. بیان تصویری تحلیل لایه‌های منظر شهری تاریخی. الف. حریم میراثی بازار و شریان‌های منسوب به آن، ب. نوع فعالیت‌ها و تعاملات بازار با کارکرد اولیه خود در بافت تاریخی، ج. عناصر تاریخی شهر در محدوده بازار، د. شبکه راه‌های اصیل داخلی شهر در محدوده بافت قدیم

Figure 9. Visual representation of the analysis of historical urban landscape layers, A. The heritage area of the Bazaar and its associated arteries, B. The type of activities and Bazaar with their primary function in the historical context, C. The historical elements of the city within the Bazaar area, D. The network of original internal city roads in the context of the old context

بر اساس تقسیم‌بندی و تحلیل لایه‌های منظر شهری تاریخی بازار اهر، روشن می‌شود که غالب ارزش‌های خاطره‌ای شکل‌گرفته در اذهان شهروندان، نه‌تنها در موجودیت کالبدی بازار، بلکه در فضای حسی و تجربه ادراکی آن ریشه دارند. تعاملات اجتماعی و تجربه مشترک کاربران، نقش‌محوری در شکل‌دهی به این ارزش‌ها ایفا می‌کند. بنابراین بازتعریف پیوند متقابل شهر با ساختارهای کهن و نظام‌مند آن به‌عنوان روح زمان ضروری است.

۶-۲. خوانش منظر تاریخی شهری بازار اهر و مقایسه با نمونه‌های موردی

مؤلفه‌های شکل‌دهنده منظر شهری تاریخی بازار اهر را می‌توان در دو طیف اصلی طبقه‌بندی نمود:

- کالبدهای انسان‌ساخت
- فعالیت‌های انسانی و اجتماعی

عناصر مصنوع، به‌عنوان شبکه نمادین شهری یا استخوان‌بندی شهر اسلامی، ضمن ارتقای فعالیت‌های اجتماعی، محیطی خاطره‌انگیز برای شهروندان ایجاد می‌کنند. این ویژگی در بیساری از بازارهای تاریخی کشور مانند بازار تبریز و اصفهان نیز مشاهده می‌شود که هم‌گرایی آن‌ها در نقش شبکه‌های مسیر و فعالیت‌های تجاری – اجتماعی است. بااین‌حال، بازار اهر از نظر تراکم ارزش‌های ادراکی و حضور تجربه‌های حسی – خاطره‌ای در ذهن شهروندان ویژگی متمایزی

دارد. بازخوانی و حفظ جداره‌های تاریخی، احیای شبکه راه‌های اصیل داخلی و تطبیق محیط با کاربری‌های متقدم، نه‌تنها هویت یکپارچه بازار را تقویت می‌کند؛ بلکه ظرفیت‌های مغفول و تمایزهای فرهنگی – فضایی آن‌را نسبت به نمونه‌های مشابه آشکار می‌سازد. برنامه‌ریزی شهری هدفمند می‌تواند این قابلیت‌ها را ارتقا دهد و حس تعلق مکانی کاربران را تقویت کند.

۷. نتیجه‌گیری

بر مبنای آموزه‌های منظر شهری تاریخی منطبق بر توصیه‌نامه ۲۰۱۱ یونسکو، جامعه و فرهنگ در بستر طبیعی شکل‌دهنده آن، در یک شهر تاریخی به‌هم‌پیوسته بوده و در لایه‌های متنوعی درهم‌تنیده شده‌اند. به‌گونه‌ای که ارزش‌های منبعث از آن به منطقه شهری هویت بخشیده و حیات مدنی را عینیت بخشیده و در ادراک جامعه از محیط مصنوع بسیار تأثیرگذارند. براین‌اساس احیا ماهیت اصلی ارزش‌ها در لایه‌های منظر احصا شده، امکان نوزایی محیط جذاب شهری را فراهم آورده و نیاز روانی شهر در پرداختن به گذشته را میسور می‌سازد. نتایج برآمده از یافته‌های پژوهش نشان داد که بازار تاریخی اهر (اعم از بخش سرپوشیده و راسته‌های تجاری روباز منشعب از آن) به‌عنوان بخشی از منظر شهری، دربرگیرنده سطوحی از هنجارها و ارزش‌های منظر، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، تاریخی – خاطره‌ای و حسی هست که در دو ساحت صناعت‌های معمارانه انسانی و تعاملات و فعالیت‌های اجتماعی (معنوی) در جامعه مدنی جای گرفته‌اند. تحلیل لایه‌های منظر شهری تاریخی بازار اهر نشان می‌دهد که هویت این مجموعه نه‌تنها در کالبد فیزیکی، بلکه در تجربه‌های اجتماعی، حسی و خاطره‌ای شهروندان ریشه دارد. بنابراین بازآفرینی بازار اهر بایستی با رویکرد مداخلات حداقلی و احترام به ارزش‌های موجود انجام شود. استفاده از لایه‌بندی مذکور در برنامه‌ریزی مقیاس شهری امکان بازنمایی سلسله‌مراتب فضایی و عملکردی بازار را فراهم می‌آورد و زمینه تقویت حس تعلق مکانی شهروندان را مهیا می‌سازد. از نظر مدیریتی توصیه می‌شود اقدامات بازآفرینی با نگاه یکپارچه و مبتنی بر حفظ هویت تاریخی طراحی شوند تا هم قابلیت‌های موجود فعال شده و هم‌ارزش‌های مستتر حفظ شوند. در این راستا پیشنهادات عملی در محدوده متعین پژوهش به شرح زیر ارائه می‌گردد (شکل ۹):

۱. تأکید بر اصالت فرم و مواد در حفظ و مرمت جداره‌های تاریخی

۲. تقویت جریان دسترسی و حرکت با احیای شبکه راه‌های تاریخی اصلی ازجمله محدوده حاکم‌نشین شهر

۳. تعیین کاربری متناسب با ارزش‌های تاریخی و اجتماعی در سکانس‌های سه‌گانه برای فضاهای تجاری و خدماتی

۴. برای ایجاد هماهنگی میان‌مقیاس خرد بازار و ساختار کلان‌شهری کاربست لایه‌بندی تاریخی در طراحی پروژه‌های شهری همانند ایجاد پیاده‌راه‌ها مهم می‌نماید.

۵. اجرای برنامه‌های فرهنگی و اجتماعی در فضاهای عمومی محدوده به‌منظور تقویت تجربه حسی و خاطره‌محور کاربران.

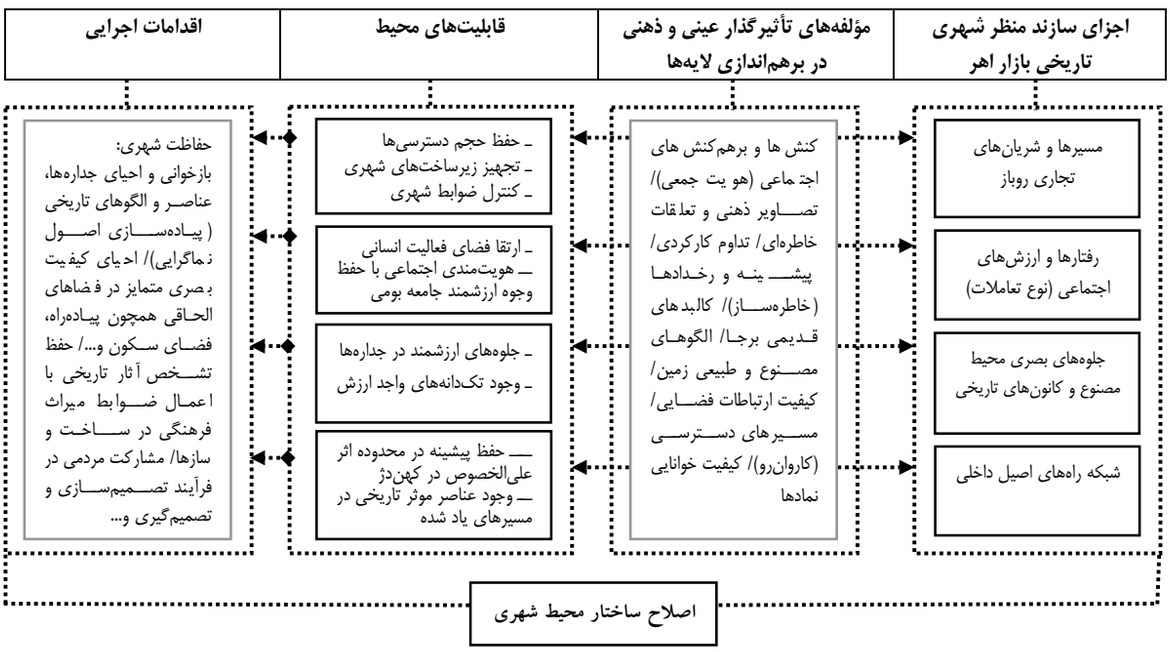

شکل ۱۰. روند اصلاح ساختار محیط شهری در حوزه نفوذ بازار اهر باتکیه‌بر یافته‌های منظر شهری تاریخی

Figure 10. The process of reforming the urban environment structure in the Ahar Bazaar area of influence based on the findings of the historical urban landscape

این رویکرد تحلیلی و مدیرتی، ضمن حفاظت از هویت تاریخی، زمینه را برای بهره‌برداری پایدار و ارتقا کیفیت تجربه شهری در بازار اهر فراهم می‌کند و می‌تواند الگویی برای دیگر بازارهای تاریخی کشور باشد.

مشارکت نویسندگان: مشارکت نویسندگان در پژوهش حاضر بدین شرح است؛ نویسنده اول: ایده‌پردازی، تحقیق و بررسی منابع، تصویرسازی داده‌ها؛ نویسنده دوم: ایده‌پردازی، مدیریت و تنظیم داده‌ها، روش‌شناسی، نرم‌افزار، اعتبارسنجی، تحلیل رسمی، نگارش پیش‌نویس اولیه، بازبینی و ویرایش متن، نظارت. تمام نویسندگان نسخه منتشر شده مقاله را مطالعه کرده و با آن موافقت نموده‌اند.

تأمین مالی: منافع تجاری در این پژوهش وجود ندارد و نویسندگان در قبال ارائهٔ اثر خود وجهی دریافت ننموده اند.

تضاد منافع: نویسندگان این پژوهش اعلام می‌کنند که دررابطه‌با انتشار مقاله ارائه‌شده به طور کامل از اخلاق نشر، ازجمله سرقت ادبی، سوءرفتار، جعل داده‌ها و یا ارسال و انتشار دوگانه، پرهیز نموده‌اند.

دسترسی به داده‌ها و مواد: دسترسی به داده‌های مورداستفاده و یا تحلل شده در طول پژوهش حاضر از طریق درخواست منطقی از نویسندگان قابل‌دسترسی هستند.

پی‌نوشت

۱ – برای مطالعه بیشتر ن.ک. به: Recommendation on the Historic Urban Landscape, 2011 ، برگردان فارسی: علیزاده، آزیتا، خانمحمدی، نیره (۱۳۹۲)، توصیه‌نامه منظر شهری تاریخی، اثر، ۶۳، ۶۹–۸۵

۲ – برای مطالعه بیشتر ن.ک. به: Recommendation on the Historic Urban Landscape, 2011 ، برگردان فارسی: علیزاده، آزیتا، خانمحمدی، نیره (۱۳۹۲)، توصیه‌نامه منظر شهری تاریخی، اثر، ۶۳، ۶۹–۸۵

۳ – برای مطالعه بیشتر ن.ک به: حسینی کوملە، ستوده علمباز (۱۳۹۲)، نقش خاطره جمعی در باززنده‌سازی بافت‌های شهری: ارائه راهکار در خصوص ناحیه تاریخی لاهیجان، هنرهای زیبا- معماری و شهرسازی، ۱۸(۴)، ۷۹_۹۲.

۴ – پرسش‌نامه در پیوست۱ ارائه شده است.

پیوست۱: ساختار پرسش‌نامه محقق ساخته

جدول پیوست۱. اطلاعات مربوط به ساختار پرسش‌نامه

Appendix Table 1. Information related to the questionnaire structure

محدوده سوالات	نوع سوال	تعداد سوالات	اهداف بخش
جمعیت‌شناختی	بسته (داده‌های دموگرافیک)	6	اطلاعات پایه درباره جامعه آماری
ارزش‌های منظر شهری	طیف لیکرت	18	ارزیابی اهمیت ارزش‌های شناسایی شده در منظر بازار
اولویت‌بندی ارزش‌ها	طیف لیکرت	6	ارزیابی اهمیت نسبی هر ارزش در منظر بازار
الگوهای رفتاری	طیف لیکرت	12	ارزیابی تکرار و شدت رفتارهای مرتبط با حس تعلق
نظرات آزاد	راهنما	2	اخذ پیشنهادات

جدول پیوست۲: سؤالات طیف لیکرت

Appendix Table 2: Likert Scale Questions

بخش	شماره سوال	متن سوال	پاسخ گزینه‌ای
جمعیت‌شناسی	1	جنسیت	مرد/زن
	2	سن	+60/20-10/30-20/40-30/50-40/60-50
	3	سطح تصحیلات	دیپلم/فوق دیپلم/لیسانس/فوق لیسانس/دکتری
	4	نقش در بازار	کسبه/بازدید کننده
	5	مدت حضور در بازار	کمتر از 5سال/5-10 سال / +10
	6	محدوده سنی	+60/20-10/30-20/40-30/50-40/60-50
ارزش‌های منظر شهری	1	ارزش منظر در بازار برای من بسیار مهم است	5-1
	2	ساختار بصری و هندسی بازار بر تجربه من تاثیرگذار است	5-1
	3	عناصر تاریخی در بازار برای من ارزش دارد	5-1
	4	تعاملات اجتماعی در بازار، حس تعلق من را تقویت می‌کند	5-1
	5	احساس حسی و زیبایی‌شناختی در فضاهای بازار برای من اهمیت دارد	5-1
	6	فعالیت‌های فرهنگی و سنتی در بازار برای من ارزشمند است	5-1
	7	هویت فرهنگی بازار بر خاطرات من تاثیر دارد	5-1
	8	فضای بازار حس حیات و پویایی دارد	5-1
	9	ساختار معماری بازار بر احساس من تاثیرگذار است	5-1
	10	عناصر طبیعی و سبز در بازار ارزش دارد	5-1
	11	حفظ عناصر تاریخی و فرهنگی بازار اهمیت دارد	5-1
	12	رنگ‌بندی و نورپردازی بازار بر حس من تاثیر دارد	5-1
	13	عناصر سنتی و محلی در ظاهر بازار باید حفظ شود	5-1
	14	فضاهای عمومی در بازار برای من ارزش دارد	5-1
	15	احساس آرامش و امنیت در فضای بازار برای من مهم است	5-1
	16	طراحی بازار باید با محیط اطراف هماهنگ باشد	5-1
	17	عناصر بصری بازار باید با هویت محلی سازگار باشد	5-1
	18	فضاهای بازار باید حس پویایی و رونق را منتقل کند	5-1

بخش	شماره سوال	متن سوال	پاسخ گزینه‌ای
اولویت‌بندی ارزش‌ها	1	ارزش فرهنگی در بازار برای من اولویت دارد	5-1
	2	ارزش تاریخی و خاطره‌ای بازار برای من اهمیت دارد	5-1
	3	ارزش منظر و بصری در بازار برای من اهمیت ویژه‌ای دارد	5-1
	4	ارزش اجتماعی و تعاملات در بازار برای من اهمیت ویژه‌ای دارد	5-1
	5	حس زیبایی‌شناختی در فضا برای من اهمیت دارد	5-1
	6	ارزش اقتصادی و کسب و کار در بازار برای من در اولویت است	5-1
الگوی رفتاری و حس تعلق	1	بازدید من از بازار نشان‌دهنده حس تعلق من است	5-1
	2	مشارکت در فعالیت‌های فرهنگی و سنتی در بازار برای من ارزشمند است	5-1
	3	مشاهده عناصر معماری و جلوه‌های بصری بازار برای من لذت‌بخش است	5-1
	4	خرید و تعامل اقتصادی در بازار برای من مهم است	5-1
	5	استفاده از فضاهای عمومی و پیاده‌راه‌ها حس تعلق من را تقویت می‌کند	5-1
	6	حضور در بازار حس اجتماع و همبستگی را در من تقویت می‌کند	5-1
	7	فعالیت‌های اجتماعی در بازار برای من اهمیت دارد	5-1
	8	حس حضور در یک فضای فرهنگی و سنتی در بازار برای من مهم است	5-1
	9	احساس راحتی و امنیت در بازار برای من ارزش دارد	5-1
	10	تردد در بازار به من احساس پویایی و زنده بودن می‌دهد	5-1
	11	تعامل با فروشندگان بازار برای من مهم است	5-1
	12	شرکت در رویدادهای فرهنگی بازار حس تعلق من را افزایش می‌دهد	5-1
نظرات آزاد	1	لطفاً پیشنهادات و نظرات خود درباره بهبود منظر بازار را بنویسید	متن آزاد
	2	هر موضوع دیگری که فکر می‌کنید برای بهبود بازار مهم است؛ ذکر کنید	متن آزاد

References منابع

Alavian Sadr, M. Izadi M S. Shahabian P. Talebian M H. (2024). Framework for the Organization and Management of Historic Urban Landscapes; A Case Study of Mashhad, Iran. Athar. 45(105), 85-118. [In Persian]. doi:10.22034/45.105.4.

Androudi, E. Taghipour Anari, Z. (2018). Evaluation of values in the historical urban landscape of Valiasr Street, Tehran using the Public Participation Geographic Information System (PPGIS), Journal of Fine Arts: Architecture and Urban Planning 23(2), 75-86. [In Persian]. Doi: 20.1001.1.22286020.2018.23.2.7.1

Asadpour, H. Ghalehnoee, M. Bahramian, A. (2025). Comparing the semantic indices of historical and contemporary urban landscapes using a sequential exploratory design in mixed methods (Case study: Shiraz urban landscape). MANZAR, the Scientific Journal of landscape, 17(72), 16-27. [In Persian]. doi: 10.22034/manzar.2025.503963.2336

Ashrafi, M. Moazezi mehr-e-tehran, A M. (2019). Historic Urban Landscape; the Main Concept and Approach of Conservation Discourse. Athar. 40(4), 301-313. [In Persian]. http://athar.richt.ir/article-2-437-fa.html

Bandarin, F. Oers, R. (2017). The historic urban landscape: Managing heritage in an urban century. Dolai, P. Ashrati, P., Fadaei Nejad, S., Trans., Tehran: University of Tehran Press: 4-143. . [In Persian].

Baybordi, F. Babazadeh Oskoui, S. Shafizadeh, A. Haqjoo, A. (1998). Rereading the layers of the historical urban landscape of Arsan, Sheikh Shahab al-Din Ahri's complex "within the limits of the approved architectural heritage prohibitions". Journal of Urban and Rural Management. 1998; 21 (69) :25-40. [In Persian]. http://ijurm.imo.org.ir/article-1-3315-fa.html

Baybordi, H. (1962). History of Arasbaran, Tehran, Avicenna. [In Persian].

Beheshti Asl, A. Ebrahimi, MR. (2011). Sense of Place and Collective Memories of Citizens: Phenomenological Analysis of Sense of Place in Ancient City Gates. Case Study: Tabriz City, Karafen, 18(Special Issue 1), 113-132. [In Persian]. doi: 10.48301/KSSA.2021.128435

Benjamin, W. (1999). The Arcades Project, trans. Eiland, H. and McLaughlin, K., Cambridge, MA: Belknap Press.

Busa, A. (2010). City of Memory, in: Encyclopedia of urban studies, Ray Huchison (ed.) , SAGE Publications, pp. 160-158.

Cai, R. Satoshi, N. (2025). The Routledge Handbook on Historic Urban Landscapes in the Asia-Pacific, Routledge, 571-593. https://www.routledge.com/The-Routledge-Handbook-on-Historic-Urban-Landscapes-in-the-Asia-Pacific/Silva/p/book/9781032400808

Dibaj, Esmaeil. (1955). Guide to Historical Monuments of East Azerbaijan, Tabriz, Shafaq. [In Persian].

Habibi, M. Maghsoudi, M. (2009) Urban Restoration, Tehran, University of Tehran. [In Persian].

Habibi, M. Samadi Kafi, N. (2010). Palimpsest "Layerography"; A Tool for Explaining the Identity of the Historical City, Soffe, 30(2), 90-71. [In Persian]. Doi: 10.29252/SOFFEH.30.2.71

Hosseini Koumleh, M. Sotoudeh Alambaz, F. (2013). The Role of Collective Memory in Urban Regeneration: in Search of Solutions to Historic Area Regeneration in Lahijan. Journal of Fine Arts: Architecture & Urban Planning, 18(19), 70-79. [In Persian]. doi: 10.22059/jfaup.2013.51684

Hurley, A. (2010). Beyond Preservation: Using Public History to Revitalize InnerCities. Philadelphia: Temple University Press.

Jafarpour Naser, S. Esfanjari Kenari, I. Tabibiyan, M. (2012) Historical Urban Landscape and Change Management: An Analytical Critique of Value-Based Management Models. Journal of Islamic Architecture and Urbanism Culture. 7 (1), 37-54. [In Persian]. Doi: 10.52547/ciauj.7.1.37

Jafarpour Nasser, S. Esfanjary Kenari, E. Tabibian, M. (2022). The Historic Urban Landscape and Change Management: An Analytical Critique of the Values-based Management Models. CIAUJ. 7(1), 37-54. [In Persian]. doi:10.52547/ciauj.7.1.37

Karang, A. (1976). Ancient works of Azerbaijan, Tehran, Association of Cultural Monuments and Honors. [In Persian].

Sadeghi, S. Behzadfar, M. Ziari, Y. (2019). Identifying and evaluating the components of environmental quality affecting the identity and sense of belonging of citizens, case study: Ahvaz city, Journal of Social Sciences, 4(47), 39-58. [In Persian]. https://sanad.iau.ir/Journal/ssq/Article/1036431

Sadeghian, H. Khalili, A. Nayiri Fallah, S. (2019). Components shaping the cultural landscape of Abbasabad city, Mazandaran, Iranian Restoration and Architecture, 10(24), 43-62. [In Persian]. Doi: 10.52547/mmi.10.24.43

Shafizadeh, A. (2016). Studying the impact of modernist attitudes on urban planning in the Islamic period (Case Study: Ahar City). Geographic Space Journal. 16 (55):177-195. [In Persian]. http://geographical-space.iau-ahar.ac.ir/article-1-1023-fa.html

Shafizadeh, A. Ebrahimi, MR. (2016). Recognizing architectural developments in the historical complex of Ahar Bazaar, Iranian Journal of Architecture and Urban Planning, 7(2), 15-27. [In Persian]. doi.org/10.30475/isau.2017.62027

Shamai, S. (1991). Sense of place: an empirical measurement. Geo forum 22(3): pp: 347-358.

Sholeh, Mahsa. (2006). Old Gates in the Collective Memory of the Contemporary City, Rooting of Memory Disciplines, Fine Arts, 27, 26-17. [In Persian]. https://ensani.ir/fa/article/r/20685?ArticleSearch%5BsortBy%5D=mostViewed

Taghvaei, H. Motahari Rad, Mehri. (2014). Analysis of the historical urban landscape of Soltaniyeh based on the 2011 UNESCO Recommendation, Case Study: The axis separating the Soltaniyeh Dome from the Tomb of Molla Hassan Kashi, Iranian Islamic City Studies, 18, 13-24. [In Persian]. sid.ir/paper/17735/fa

TorabiTabatabai, J. (2005). Ancient Monuments of Ahar (Arasbaran), Tabriz, Author Publisher, First Edition. [In Persian].

UNESCO World Heritage Centre (2011), Recommendation on the Historic Urban Landscape. Paris, Retrieved December ,2012, from: http://portal.unesco.org/en/ev.phpURL_ID=48857&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.

Labaf Khaniki, M. (2016). The Evolution of the Cultural Landscape of Meymand, Kerman, Based on Historical Studies and Archaeological Findings, Archaeological Studies, 8(2), 130-111. [In Persian]. doi: 10.22059/jarcs.2017.61772

Mashkoor, MJ. (1960). A view of the history of Azerbaijan and its ancient works and demography, Tehran, National Monuments Association. [In Persian].

Mehdinejad, J. Najari, R. (2019). Evaluation of the Changes in the Physical Structure of Traditional Bazaars Based on the Role of the Bazaar in Urban Space. Case Study: Tabriz Bazaar, Andisheh Memari, 3 (6), 144-159. [In Persian]. doi: 10.30479/AT.2020.11757.1338

Moazzeni Khorasgani, A. Haghighatbin, M. (2023). Exploring Functional Features of Landscape Approach in Regeneration of Historical Fabrics (Case Study: Takht-e Gonbad Neighborhood, Isfahan), MANZAR, the Scientific Journal of landscape, 15(65). [In Persian]. 32-45. doi: 10.22034/manzar.2023.384644.2223

Morier J. (18110). A Second Journey Through Persia, Armenia, and Asia Minor, to Constantinople, Between the Years 1808 Ant 1809.

Nejad Ebrahimi, A. Pourjafar, MR. Ansari, M. Hanachi, P. (2013). The Process of Intervention in Historical and Cultural Monuments of Iran with a Value-Based Policy Approach, Restoration and Architecture of Iran. 1392, 3 (6), 79-98. [In Persian]. Doi: 20.1001.1.23453850.1392.3.6.4.6

Pourbahadur, P. Fadaeenezhad Bahramjerdi, S. (2018). Recognizing the theoretical framework of the historical urban landscape conservation approach, Iranian Islamic City Studies, 8(31), 63-74. [In Persian]. https://iic.ihss.ac.ir/Issue/3532

Rachel, M. Rachel E. S. (2013). Stumbling upon history: collective memory and the urban landscape, GeoJourna, 78, 791–801. DOI 10.1007/s10708-012-9466-6

Ripp, M. Gustafsson, C. Jones, Sushobhan, Z. Ginzarly, M. (2025). Historic Urban Landscapes and Heritage Systems as the Basis for Sustainable Urban Development, Land, 14(9), 1-22. https://doi.org/10.3390/land14091783

بهشتی اصل، احد و ابراهیمی، محمدرضا. (۱۴۰۰)، حس مکان و خاطرات جمعی شهروندان: واکاوی پدیدارشناختی حس مکان در دروازه‌های کهن شهری. نمونه موردی: شهر تبریز، کارافن، ۱۸(ویژه نامه ۱)، ۱۱۳-۱۳۲. DOI: 10.48301/KSSA.2021.128435

پوربهادر، پوپک، فدائی‌نژاد بهرامجردی، سمیه (۱۳۹۷)، بازشناسی چارچوب نظری رویکرد حفاظتی منظر شهری تاریخی، مطالعات شهر ایرانی اسلامی، ۸(۳۱)، ۶۳-۷۴، https://iic.ihss.ac.ir/Issue/3532

ترابی‌طباطبایی، سیدجمال .(۱۳۸۴). آثار باستانی اهر (ارسباران)، تبریز، ناشر مولف، چاپ اول.

تقوایی، سیدحسن و مطهری‌راد، مهری. (۱۳۹۳)، تحلیل منظر شهری تاریخی سلطانیه بر اساس توصیه‌نامه ۲۰۱۱ یونسکو، مطالعه موردی: محور حد فاصل گنبد سلطانیه تا مقبره ملاحسن کاشی، مطالعات شهر ایرانی اسلامی، ۱۸، ۱۳-۲۴. sid.ir/paper/17735/fa

جعفرپور ناصر، ساناز، اسفنجاری کناری، عیسی، طبیبیان، منوچهر. (۱۴۰۱)، منظر شهری تاریخی و مدیریت تغییر: نقدی تحلیلی از مدلهای مدیریتی مبتنی بر ارزش‌ها. نشریه فرهنگ معماری و شهرسازی اسلامی. ۷ (۱)، ۳۷-۵۴، Doi: 10.52547/ciauj.7.1.37

جعفرپورناصر، ساناز، اسفنجاری‌کناری، عیسی، طبیبیان، منوچهر (۱۴۰۱)، منظر شهری تاریخی و مدیریت تغییر: نقدی تحلیلی از مدل‌های مدیریتی مبتنی بر ارزش ها فرهنگ معماری و شهرسازی اسلامی، ۷ (۱)، ۵۴-۳۷، ciauj.۷.۱.۳۷/۱۰,۵۲۵۴۷

حبیبی، سید محسن، مقصودی، ملیحه. (۱۳۸۸)، مرمت شهری، تهران، دانشگاه تهران

حبیبی، سیّدمحسن و صمدی کافی، نگین. (۱۳۹۹)، پالیمپسست «لایه‌نگاری»؛ ابزاری برای تبیین کیستیِ شهر تاریخی، صفه، ۳۰(۲)، ۹۰-۷۱، Doi: 10.29252/soffeh.30.2.71

حسینی کوملە، ستوده علمباز (۱۳۹۲)، نقش خاطره جمعی در باززنده‌سازی بافت‌های شهری: ارائه راهکار در خصوص ناحیه تاریخی لاهیجان، هنرهای زیبا- معماری و شهرسازی، ۱۸(۴)، ۷۰-۷۹. doi: 10.22059/ jfaup.2013.51684

دیباج، اسماعیل. (۱۳۳۴)، راهنمای آثار تاریخی آذربایجان شرقی، تبریز، شفق

UNESCO World Heritage Centre (2012), Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention. UNESCO World Heritage Centre, Paris.

Vahdati Asl, A. (2001). The Modern City and the Forgotten Identity of the Iranian City, Haft Shahr, 4, 4-2. [In Persian].

Zabihzadeh S. M. Aberoumand Azar P. Beladi Dehbozorg S E. Ghorbani, A. (2024). Explaining the Protection Strategies of the Historical Complex of Tabriz Bazaar based on the Recognition and Pathology of the Cultural-Historical Values of the Architectural Heritage. The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar, 21(137), 61-74. [In Persian]. doi: 10.22034/bagh.2024.417422.5455

اسدپور، هاجر، قلعه‌نویی، محمود، بهرامیان، آرمین (۱۴۰۴)، قیاس شاخص‌های معنایی منظر شهری تاریخی و معاصر با بهره‌گیری از روش طرح متوالی اکتشافی (موردپژوهی: منظر شهری شیراز)، منظر، ۱۷(۷۲)، 16-27، doi: 10.22034/man-zar.2025.503963.2336

اسماعیل‌دخت، مریم (۱۴۰۰)، بافت تاریخی به مثابهٔ موزه هنرهای بصری جهت گردشگری تاریخی با تأکید بر نمونهٔ شیراز، گردشگری فرهنگ،۲(۴)، 30-21، doi: 10.22034/toc.2021.255387.1029

اشرفی، مهناز، معززی مهرطهران، امیر محمد (۱۳۹۸)، منظر شهری تاریخی؛ مفهوم- رویکرد قرن بیست و یکمی گفتمان حفاظت، اثر، ۴۰(۴)، ۳۱۳-۳۰۱. http://athar.richt.ir/article-2-437-fa.html

اندرودی، الهام و تقی پور اناری، زینب. (۱۳۹۷)، ارزیابی ارزش ها در منظر شهری تاریخی خیابان ولیعصر تهران با بهره گیری از سیستم اطلاعات جغرافیایی مشارکت مردمی (PPGIS) ، نشریه هنرهای زیبا: معماری و شهرسازی۲۳(۲)، ۷۵-۸۶. Doi: 20.1001. 1.22286020.1397.23.2.7.1

بایبوردی، حسین (۱۳۴۱)، تاریخ ارسباران، تهران، ابن‌سینا

بایبوردی، فرناز، بابازاده اسکویی، سولماز، شفیع زاده، اسدالله، حق جو، امیر. (۱۴۰۱)، بازخوانی لایه‌های منظر شهری تاریخی ارسن مجموعه شیخ‌شهاب‌الدین اهری «در محدوده حرائم مصوب میراث معماری». نشریه مدیریت شهری و روستایی. ۱۴۰۱; ۲۱ (۶۹) :۲۵-۴۰، http://ijurm.imo.org.ir/article-1-3315-fa.html

ذبیح‌زاده، سیده محبوبه، آبرومند آذر، پریسا، بلادی ده بزرگ، سید احسان، قربانی، آناهیتا (۱۴۰۳)، تبیین راهکارهای حفاظتی مجموعه تاریخی بازار تبریز مبتنی بر شناخت و آسیب‌شناسی ارزش‌های فرهنگی ــ تاریخی میراث معماری، باغ نظر، ۲۱(۱۳۷)، doi: 10.22034/bagh.2024.417422.5455

شعله، مهسا. (۱۳۸۵)، دروازه‌های قدیم در خاطره جمعی شهر معاصر ، ریشه‌یابی رشته های خاطره‌ای، هنرهای زیبا، ۲۷، ۲۶-۱۷، https://ensani.ir/fa/article/author/20685?ArticleSearch%5B-sortBy%5D=mostViewed

شفیع زاده، اسداله و ابراهیمی، محمدرضا. (۱۳۹۵)، بازشناسی تحولات معماری در مجموعه تاریخی بازار اهر، نشریه معماری و شهرسازی ایران، ۷(۲)، ۱۵-۲۷. doi. org/10.30475/isau.2017.62027

شفیع زاده، اسداله. (۱۳۹۵)، بررسی تاثیر نگرش نوگرایانه بر شهر سازی دوره اسلامی (مطالعه موردی: شهر اهر). نشریه فضای جغرافیایی. ۱۶ (۵۵) :۱۷۷-۱۹۵. http:// geographical-space.iau-ahar.ac.ir/article-1-1023-fa.HTML

صادقی، صادق، بهزادفر، مصطفی، زیاری، یوسفعلی. (۱۳۹۸)، شناخت و ارزیابی مؤلفه های کیفیت محیطی مؤثر بر هویّت و حس تعلق شهروندان مورد پژوهی: شهر اهواز، نشریه علوم اجتماعی، ۴(۴۷)، ۵۸-۳۹، https://sanad.iau.ir/Journal/ssq/Article/1036431

صادقیان، هانیه، خلیلی، اکرم، نیری فلاح، سیامک. (۱۳۹۹)، مؤلفه‌های شکل‌دهنده منظر فرهنگی شهرستان عباس‌آباد مازندران، مرمت و معماری ایران، ۱۰(۲۴)، ۶۲-۴۳ Doi: 10.52547/mmi.10.24.43

علویان‌صدر، مسعود، ایزدی، محمدسعید، شهابیان پویان، طالبیان محمدحسن (۱۴۰۳)، چارچوب سازماندهی و مدیریت منظر شهری تاریخی (موردپژوهی شهر مقدس مشهد)، اثر، ۴۵ (۱۰۵)، ۱۱۸-۸۵، doi:10.22034/45.105.4

کارنگ، عبدالعلی. (۱۳۵۵)، آثار باستانی آذربایجان،تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

لباف خانیکی، میثم. (۱۳۹۵)، سیر تحول منظر فرهنگی میمند کرمان با تکیه بر مطالعات تاریخی و یافته‌های باستان‌شناخت، مطالعات باستان شناسی، ۸(۲)، ۱۳۰-۱۱۱. doi: 10.22059/jarcs.2017.61772

مشکور، محمدجواد (۱۳۴۹)، نظری به تاریخ آذربایجان و آثار باستانی و جمعیت شناسی آن، تهران، انجمن آثار ملی.

موذنی خوراسگانی، علی، حقیقت‌بین، مهدی (۱۴۰۲). تبیین ویژگی‌های کاربردی منظر در بازآفرینی بافت‌های تاریخی (مطالعهٔ موردی: محلهٔ تخت گنبد اصفهان، منظر، ۱۵(۶۵)، ۳۲-۴۵، doi: 10.22034/man-zar.2023.384644.2223

مهدی نژاد، جمال الدین و نجاری، رعنا. (۱۳۹۸). ارزیابی تحولات ساختار کالبدی بازار های سنتی مبتنی برنقش بازار در فضای شهری نمونه موردی: بازار تبریز، اندیشه معماری،۳ (۶)، ۱۴۴-۱۵۹. DOI: 10.30479/AT.2020.11757.1338

نژاد ابراهیمی، احد، پورجعفر، محمدرضا، انصاری، مجتبی، حناچی، پیروز. (۱۳۹۲)، فرآیند مداخله در آثار تاریخی و فرهنگی ایران با رویکرد سیاست گذاری ارزش محور، مرمت و معماری ایران. ۱۳۹۲، ۳ (۶)، ۷۹-۹۸. Doi: 20.1001.1.23453850.1392.3.6.4.6

وحدتی اصل، ابوالقاسم. (۱۳۸۰)، شهر امروز و هویت فراموش شده شهر ایرانی، هفت شهر، ۴، ۴-۲